ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠ' ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΗΓΗΤΗΣ

Τίτλος πρωτοτύπου:
Rosa Luxemburg
Briefe aus dem Gefängnis
Dietz Verlag Berlin 1984

Μετάφραση: Σταύρος Κρασαδάκης
Μετάφραση ποιημάτων: Δημήτρης Παπακωνσταντίνου

Γκιλφόρδου 14 πλ. Βικτωρίας
Τηλ. 8211805

Εισαγωγικά

Γεννημένη σε μια μικρή πόλη της Πολωνίας, στις 5 Μάρτη 1871, η Ρόζα Λούξεμπουργκ έμελλε να κουβαλάει για πάντα μαζί της τις παιδικές αναμνήσεις. Αυτές υπήρξαν καθοριστικές για τη ζωή της, μια ζωή αφιερωμένη στο αγώνα ενάντια σε κάθε καταπίεση. Οι σπουδές στην εθνική οικονομία, που έκανε στο εξωτερικό, την οδήγησαν στην επιστημονική γνώση για τους κινητήριους νόμους της σύγχρονης κοινωνίας. Ήδη απ' τη δεκαετία του 1890 η Ρόζα Λούξεμπουργκ βρισκόταν στην πρώτη γραμμή της πάλης για τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η εργατική τάξη απ' την έναρξη της ιμπεριαλιστικής εποχής. Μόνο η ιδιοφυία του Λένιν έλυσε θεωρητικά και πρακτικά αυτά τα προβλήματα μέχρι τέλους. Αλλά ακόμα κι αν θεωρήσει κανείς ότι οι γνώσεις και τα πρακτικά συμπεράσματα της Ρόζας Λούξεμπουργκ ήταν πιο περιορισμένα – ότι συχνά δεν απέφυγε τα λάθη – παρ' όλα αυτά πρόσφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες για την παραπέρα εφαρμογή του μαρξισμού στην εποχή του ιμπεριαλισμού και των προλεταριακών επαναστάσεων.

Γοητευμένη απ' το πλατιά αναπτυγμένο γερμανικό εργατικό κίνημα, η Ρόζα Λούξεμπουργκ ζούσε απ' τη δεκαετία του 1890 στη Γερμανία. Και δεν ήταν μόνο

τελικά Γερμανίδα. Είχε μελετήσει τη γερμανική ιστορία τόσο καλά όσο λίγοι. Σπάνια μπορούσε κάποιος να αξιολογήσει καλύτερα απ' αυτήν την πολιτιστική κληρονομιά του γερμανικού λαού. Ταυτόχρονα όμως είχε μια γενικότερη καλλιέργεια, διάβαζε με πάθος παγκόσμια λογοτεχνία και ποίηση, φυσικές επιστήμες, παρακολουθούσε τα σύγχρονα ρεύματα κι ήταν ανοιχτή στο καινούργιο.

Κι αυτές οι γνώσεις της ήταν ένα παραπάνω κίνητρο για τη στράτευσή της στο νέο, στην προοπτική που άνοιγε για την κοινωνία ο αγώνας της εργατικής τάξης. Αυτή η στράτευση ενάντια στην αντίδραση, τον μιλιταρισμό και τον αυξανόμενο κίνδυνο για τον ιμπεριαλιστικό πόλεμο προκάλεσε το μίσος των ισχυρών εχθρών της. Έβαλαν τον πουλημένο Τύπο τους να την αποκαλεί κοροϊδευτικά «κόκκινη Ρόζα» και την Εισαγγελία να την καταδιώκει. Όταν ξέσπασε ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, η Ρόζα Λούξεμπουργκ δεν υποχώρησε μπρος στον μαινόμενο σοβινιστικό τυφώνα του γερμανικού ιμπεριαλισμού, αντίθετα συνέχιζε μαζί με τον Καρλ Λίμπκνεχτ κι άλλους συντρόφους τον αγώνα ενάντια στους καταστροφείς του γερμανικού λαού. Αυτοί την φυλάκισαν αρχικά ένα χρόνο (με «κατηγορία» ένα προπολεμικό λόγο της ενάντια στην κακομεταχείριση των φαντάρων) και αφού την άφησαν για ένα μικρό διάστημα ελεύθερη, την ξανάπιασαν με το πρόσχημα της προληπτικής κράτησης, μέχρι την επανάσταση του Νοέμβρη 1919, διαδοχικά στο Βερολίνο, το Βρονκε και τελικά το Μπρεσλάου.

Αλλά δεν ήταν δυνατό να κάνουν τη φωνή της Ρόζας Λούξεμπουργκ να σωπάσει. Πίσω απ' τα σίδερα γράφτηκαν προκηρύξεις, άρθρα, μπροσούρες που έφταναν, παρ' όλα τα αυστηρά μέτρα, στον έξω κόσμο και μαστιγώναν τους υπαίτιους του πολέμου με μια απίστευτα κοφτερή σμιλευμένη γλώσσα, καλώντας στην πάλη για το σταμάτημα της πολεμικής καταστροφής.

Απ' την φυλακή η Ρόζα Λούξεμπουργκ διατηρούσε ζωντανή την αλληλογραφία με τους φίλους της, πότε νόμιμα - πότε παράνομα, μεταξύ αυτών και με την γυναίκα του Καρλ Λίμπκνεχτ, τη Σόνια. Αυτά τα γράμματα βρίσκονται συγκεντρωμένα σε τούτο το βιβλίο. Προσωπικά γράμματα, που όμως πάψαν πια να είναι προσωπικά. Είναι τα γράμματα απ' την φυλακή. Αποπνέοντας τόση ανθρωπιά, ήθος, καλλιέργεια και αγάπη στη ζωή, επιβεβαιώνουν το πόσο παραμορφωτική ήταν η παρουσίαση της Ρόζας Λούξεμπουργκ από τους εχθρούς της.

Ακριβώς απ' την αστείρευτη αγάπη της Ρόζας Λούξεμπουργκ για το λαό, ξεπήδουσε το μίσος της για κάθε είδους σκλαβιά. Η ευαίσθητη καρδιά της αισθανόταν όλα τα βάσανα των καταπιεσμένων σαν δικά της. Θα μπορούσε να καθυστερήσει σε μια πολιτική δουλειά αν στο δρόμο της συναντούσε τον μικρό πόνο ενός παιδιού που κλαίει. Με μητρικό ενδιαφέρον και πρακτική βοήθεια έκανε το παν για να τον απαλύνει.

Αυτή την πλευρά της προσωπικότητας της Ρόζας Λούξεμπουργκ αναδείχνουν τα γράμματα απ' τη φυλακή. Μέσα τους φανερώνεται όλος ο πλούτος της καρδιάς της, εκεί όπου είχε κλεισμένη την ανησυχία για τη μοίρα και τα έργα των φίλων, όπως και τη συμπόνοια για κάθε βασανισμένο πλάσμα. Η καρδιά της ατσαλένιας αγωνίστριας που έμεινε πιστή στις ιδέες της μέχρι το θάνατο, τρέμει στο κελάηδισμα των πουλιών κι οι στίχοι της φτερωτής γλώσσας αντηχούν μέσα της.

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ δολοφονήθηκε στις 15 Γενάρη 1919 από αποκτηνωμένους φαντάρους, όργανα των

επαίτων και νικητών του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Γιατί ζωντανή, η Ρόζα Λούξεμπουργκ ήταν ένας μεγάλος κίνδυνος γι' αυτούς που ήθελαν να προετοιμάσουν τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ και ο Καρλ Λίμπκνεχτ έδωσαν τη ζωή τους για μια Γερμανία της ειρήνης και του σοσιαλισμού, για έναν αλλιώτικο κόσμο. Κι άφησαν πίσω τους ένα σημαντικό έργο κι ένα ζωντανό παράδειγμα για το πώς ζει, σκέφτεται, αισθάνεται και πεθαίνει η μεγάλη προσωπικότητα του επαναστάτη.

Το εκδοτικό

Τα γράμματα αυτής της συλλογής
απευθύνονταν
στην κυρία Σοφί Λίμπκνεχτ

Καρτ-ποστάλ[1]

Λειψία 7 Ιουλίου 1916

Αγαπητή μου, μικρή Σόνια!

Σήμερα έχει μια βαριά και υγρή ζέστη, ως συνήθως στη Λειψία. Ο αέρας εδώ δεν μου είναι καθόλου ευχάριστος. Το πρωί κάθισα δυο ώρες στα παγκάκια της λιμνούλας και διάβασα απ' τον «πλούσιο άνδρα»[2]. Η στιγμή ήταν εξαίρετη. Μια γερόντισσα μητερούλα κάθισε δίπλα μου, έριξε μια ματιά στο εξώφυλλο και χαμογέλασε:«Θα πρέπει να είναι ένα διαλεχτό βιβλίο. Διαβάζω και εγώ βιβλία». Πριν καθίσω για διάβασμα, εξέτασα φυσικά προσεκτικά τα σχήματα των δένδρων και των θάμνων – όλα γνωστές φιγούρες, κάτι που με ευχαρίστηση διαπίστωσα. Η επαφή με τους ανθρώπους με ευχαριστεί αντίθετα όλο και λιγότερο. Νομίζω, ότι σύντομα θα πρέπει να αποτραβηχτώ στους κόλπους του αναχωρητισμού όπως ο άγιος Αντώνιος, αλλά – sans temptations[3] πια. Ας είσαστε ευτυχής και ήσυχη.

Με εγκάρδιους χαιρετισμούς
Δική σας Ρόζα.

Πολλούς χαιρετισμούς στα παιδιά.

1. Αυτή είναι η μοναδική καρτ-ποστάλ απ' την ελευθερία. Στις 10 Ιουλίου 1916 ακολούθησε η σύλληψη της Ρόζας Λούξεμπουργκ.
2. «Ο πλούσιος άνδρας» του John Galsworthy.
3. Γαλλικά - χωρίς πειρασμούς.

Καρτ-ποστάλ

Βερολίνο 2 Αυγούστου 1916
(Φυλακή της οδού Barnim)

Αγαπητή μου, μικρή Σόνια!

Σήμερα, 2 Αυγούστου, πήρα τελικά μαζί τα δυο σας γράμματα: αυτό της 11ης Ιουλίου(!!) και αυτό της 23ης Ιουλίου. Βλέπετε το ταχυδρομείο για μένα χρειάζεται περισσότερο χρόνο απ' ότι για τη Νέα Υόρκη. Στο μεταξύ, πήρα και τα βιβλία που μου στείλατε και σας ευχαριστώ εγκάρδια για όλα. Με λυπεί πολύ, που έπρεπε να σας εγκαταλείψω στην κατάσταση που βρίσκεστε. Πόσο θα ήθελα να περιδιάβαινα πάλι λίγο μαζί σας τους αγρούς ή να κοιτούσα απ' το μπαλκόνι της κουζίνας τη δύση του ήλιου. Σας έχω συνεχώς στο νου έτσι μοναχή και χαμένη κι αυτό με λυπεί. Αλλά ελπίζω ότι άλλοι φίλοι θα σας κάνουν συχνά παρέα. Διαβάζετε επίσης; Σας συνιστώ πάλι επειγόντως να διαβάσετε το «μύθο του Lessing»[1]. Πρέπει να απασχολείτε τις σκέψεις σας, αλλιώς θα αφανιστείτε μέσα στα καθημερινά μικροπράγματα και το αδιάκοπο τέντωμα των νεύρων. Τι θα γίνει αλήθεια με το ταξίδι αναψυχής σας;! Πρέπει να φύγετε μακρυά για μερικές βδομάδες. Θα βρεθεί σίγουρα κάποιος που θα φροντίζει σ' αυτό το διάστημα για τα απαραίτητα του Καρλ. Απ' τον Χέλμι[2] πήρα μια κάρτα με την αναλυτική περιγραφή του ταξιδιού. Πολλά-πολλά ευχαριστώ και για τα γλυκίσματα. Δεν πρέπει όμως να πετάτε έτσι χρήματα για μένα, γιατί αυτό με

1. «Ο μύθος του Lessing» του Franz Mehring.
2. Wilhelm, γιος του Καρλ Λίμπκνεχτ.

στεναχωρεί. Εγκάρδιες ευχαριστίες και για όλα τ' άλλα ωραία πράγματα και για τους φίκους. Γράψτε μου σύντομα, ίσως τότε λάβω το γράμμα σας μέσα στο μήνα. Μείνετε γενναία και μην αφήσετε τίποτα να σας καταβάλλει. Σας σφίγγω θερμά το χέρι, κι είμαι δίπλα σας με τις σκέψεις μου. Χαιρετίστε τον Καρλ και τα παιδιά εκ μέρους μου.

Δική σας Ρόζα.

Ο Pierre Loti[1] είναι θαυμάσιος, τους άλλους δεν πρόλαβα ακόμα να τους διαβάσω.

1. Γάλλος συγγραφέας.

Καρτ-ποστάλ[1]

Βερολίνο, 24 Αυγούστου 1916
(Φυλακή στην οδό Barmin)

Αγαπητή Σονίτσκα, τι κρίμα που δεν μπορώ τώρα να είμαι στο πλάι σας. Η κατάσταση με θλίβει βαθύτατα. Αλλά, παρακαλώ, κρατήστε ψηλά το κεφάλι, μερικά θα γίνουν διαφορετικά απ' ότι φαίνονται τώρα. Τώρα όμως πρέπει να φύγετε – κάπου στην επαρχία, στο πράσινο, όπου είναι όμορφα και θα βρείτε φροντίδα. Δεν υπάρχει λόγος και αιτία να κάθεστε πια εδώ και να καταβάλλεστε όλο και περισσότερο. Μέχρι την τελική δικαστική απόφαση μπορεί να περάσουν πάλι βδομάδες. Παρακαλώ φύγετε σύντομα για οπουδήποτε είναι δυνατό... Για τον Καρλ θα ήταν σίγουρα μια ανακούφιση, αν ήξερε ότι είσασταν σε ξεκούραση. Χίλια ευχαριστώ για τα αξιαγάπητα λόγια σας, στο γράμμα της 10ης Αυγούστου, και για τα καλά σας δώρα. Σίγουρα την ερχόμενη άνοιξη θα κάνουμε μαζί περιπάτους στους αγρούς και στον Βοτανικό κήπο. Χαίρομαι προκαταβολικά από τώρα γι' αυτό. Αλλά τώρα φύγετε μακριά από δω, Σονίτσκα! Δεν μπορείτε να πάτε μέχρι το Bodensee, ώστε να αισθανθείτε και λίγο το νότο!; Πριν φύγετε θα ήθελα να σας δω οπωσδήποτε. Κάντε μια αίτηση στο φρουραρχείο. Γράψτε μου σύντομα πάλι δυο λέξεις. Μείνετε ήρεμη και ευδιάθετη, παρ' όσα συμβαίνουν! Σας αγκαλιάζω.

Ρόζα

Χίλιες εγκάρδιες ευχές στον Καρλ.

Πήρα τις δυο κάρτες του Χέλμι και του Μπόμπι[2] και χάρηκα πολύ.

1. Αυτή η κάρτα γράφτηκε μια μέρα μετά την καταδίκη του Καρλ Λίμπκνεχτ σε φυλάκιση τεσσάρων ετών και ενός μήνα.
2. Ρόμπερτ, γιος του Καρλ Λίμπκνεχτ.

Βρόνκε, 21 Νοέμβρη 1916

Πολυαγαπημένη μου μικρή Σονίτσκα, πληροφορήθηκα απ' την Ματίλντε[1] οτι σκοτώθηκε ο αδελφός σας και πληγώθηκα πολύ απ' αυτό το χτύπημα που σας ξαναβρήκε. Είναι πολλά αυτά που έχετε υποστεί το τελευταίο διάστημα. Κι εγώ δεν μπορώ ούτε καν να είμαι στο πλάι σας να γλυκαίνω τον πόνο σας και να σας δίνω λίγη χαρά!... Ανησυχώ πολύ και για τη μητέρα σας, πώς θα βαστάξει αυτό το νέο πόνο. Οι καιροί είναι δύσκολοι κι η ζωή έχει καταγράψει για όλους μας ένα μεγάλο κατάλογο μ' απώλειες που θα ζήσουμε ακόμα. Κάθε μήνας μπορεί τώρα πραγματικά να μετριέται, όπως στη Σεβαστούπολη, όμοια μ' ένα χρόνο. Ελπίζω να μπορέσω να σας δω σύντομα, το λαχταράει ολόψυχα η καρδιά μου. Πώς μάθατε το νέο για τον αδελφό σας, απ' ευθείας ή μέσω της μητέρας; Τι μαθαίνετε για τον άλλο αδελφό; Ηθελα τόσο πολύ να σας στείλω κάτι με την Ματίλντε, δυστυχώς όμως εδώ δεν έχω τίποτα άλλο εκτός απ' το μικρό χρωματιστό μαντηλάκι· μην το περιγελάσετε· θέλει μόνο να σας μεταφέρει το μήνυμα τού πόσο πολύ σας αγαπώ. Γράψτε μου σύντομα δυο λόγια για να δω σε τι κατάσταση βρίσκεστε.
Πολλούς χαιρετισμούς στον Καρλ.
Σας αγκαλιάζω μ' όλη μου την καρδιά.

Δική σας Ρόζα.

Χαιρετίσματα στα παιδιά.

1. Ματίλντε Βουρμ, φίλη της Ρόζας Λούξεμπουργκ.

Βρόνκε, 15 Γενάρη 1917

Σονούσα, μικρό μου πουλάκι, αν γίνω όπως το επιθυμώ, τότε αυτό το χαρτί θα πετάξει πάνω στο κρεβάτι σας, με το πρώτο ταχυδρομείο στις 18, για να σας πει την πρώτη καλημέρα τη μέρα των γενεθλίων σας και να σας ανακοινώσει την επίσκεψή μου για ολόκληρη τη μέρα. Εννοείται ότι θα είναι μόνο μια «αυτοσχέδια» επίσκεψη προς το παρόν, αλλά αυτή τη μέρα οι σκέψεις μου θα είναι πλάι σας και μαζί σας, και πρέπει να το αισθανθείτε, δεν πρέπει να ριγούνε πια τα σωθικά σας, αλλά να προφυλάσσονται σαν μέσα σε ένα απαλό παλτό φτιαγμένο απ' την αγάπη και τη θέρμη μου για σας. Φτωχό μου κορίτσι, με την μητρική σας ψυχή μονάχη εκεί με τον πόνο σας, θα ήθελα τουλάχιστον γι' αυτή τη μέρα να σας ετοιμάσω με το γράμμα μου μια ηλιόλουστη μέρα. Δυστυχώς δεν μπορώ πια να στολίσω την γωνίτσα σας στο νότιο παράθυρο με την λαμπερή λευκή ίριδα και να σας ξεναγήσω στο φλογερό ηλιοβασίλεμα με τους μυστηριώδεις νεφελώδεις σχηματισμούς, που όπως μου φαίνεται μπορεί να δει κανείς μόνο απ' το διαμέρισμά μου. Σας στέλνω γι' αυτό υάκινθους και τουλίπες, επίσης μια φωτογραφία μου (που ταιριάζει φυσικά δίπλα στα λουλούδια σαν τη γροθιά στο μάτι), κι ακόμη ένα δώρο, μέσα στο επιπόλαιο γούστο μας, που παρήγγειλα στις Βρυξέλλες (για να είναι κάτι παριζιάνικο). Δεν θα μπορέσει δυστυχώς να φτάσει έγκαιρα, αλλά ελπίζω ότι θα κατορθώσει, έστω και καθυστερημένα, να σας ευχαριστήσει. Είμαι σίγουρη ότι οι φίλοι μας θα κάνουν ότι είναι δυνατό για να σας ομορφήνουν αυτή τη

μέρα, κι αυτή είναι η παρηγοριά μου μιας κι εγώ βρίσκομαι εδώ φυλακισμένη.
Αχ, σήμερα για μια στιγμή ένιωσα μια πικρία. Το σφύριγμα του τραίνου στις 3.19΄ μου μήνυσε την αναχώρηση της Ματίλντε, κι εγώ έκανα σαν ένα εγκλωβισμένο ζώο τον συνηθισμένο «περίπατο» κατά μήκος του τοίχου μου, μια μπρος-μια πίσω, κι η καρδιά μου σπάραξε απ' τον πόνο που δεν μπορώ κι εγώ να φύγω απ' εδώ πέρα, αχ, μακριά απ' εδώ! Αλλά δεν πειράζει, η καρδιά μου χτύπησε αμέσως ελαφριά πάλι, κι έπρεπε να σωπάσει. Έχει γίνει πια συνήθεια, να υπακούς σαν ένας καλά εκπαιδευμένος σκύλος. Ας μην μιλήσουμε όμως άλλο για μένα. Σονίτσκα, θυμάστε ακόμη τι είχαμε προγραμματίσει να κάνουμε όταν τέλειωνε ο πόλεμος; Ένα ταξίδι μαζί προς το νότο. Και θα το κάνουμε! Το ξέρω ότι ονειρεύεστε να ταξιδέψετε μαζί μου στην Ιταλία κι είναι το πολυτιμότερο πράγμα για σας. Εγώ αλήθεια προγραμματίζω να σας κουβαλήσω στην Κορσική. Αυτή είναι κάτι παραπάνω απ' την Ιταλία. Εκεί ξεχνάει κανείς την Ευρώπη ή τουλάχιστον τη μοντέρνα Ευρώπη. Σκεφτείτε το μεγάλο, ηρωικό τοπίο με τα μεγαλόπρεπα περιγράμματα των βουνών και των κοιλάδων, πάνω ψηλά μόνο το απαλό γκρι των βράχινων βουνοκορφών και κάτω οι ατέλειωτες ελιές, οι ροδοδάφνες και τα πανάρχαια καστανόδεντρα. Και πάνω απ' όλα μια προϊστορική ησυχία – καμμιά ανθρώπινη φωνή, κανένα κελάιδισμα πουλιού, μόνο ένα ποταμάκι γλυστράει κάπου πια μέσα στις πέτρες, και στα ουράνια το μουρμουρητό του ανέμου, του ίδιου ανέμου που φούσκωνε τα πανιά του Οδυσσέα. Κι οι άνθρωποι που θα συναντήσετε είναι φτιαγμένοι για να ταιριάζουν στο τοπίο. Κάποια στιγμή ξεπροβάλλει έξαφνα ένα καραβάνι απ' τη στροφή του ορεινού μονοπατιού – οι Κορσικανοί βαδίζουν πάντα ο ένας πίσω απ' τον άλλο σε

ευθυγραμμισμένα καραβάνια, όχι σε μπουλούκια όπως οι δικοί μας οι αγρότες. Μπροστά τρέχει συνήθως ένας σκύλος, μετά σέρνει αργά τα πόδια μια κατσίκα ή ένα βαρυφορτωμένο με κάστανα γαϊδουράκι, κατόπιν ακολουθεί ένα μεγάλο μουλάρι κουβαλώντας πάνω του την κυρά του καθισμένη στο πλάι με το παιδί στην αγκαλιά της. Κάθεται με το κορμί τεντωμένο, αδύνατη σαν κυπαρίσι, ακίνητη. Δίπλα βηματίζει ένας άνδρας με γένια, με ήρεμη, δυνατή κορμοστασιά, κι οι δυο τους βουβοί. Θα μπορούσατε να ορκιστείτε ότι είναι η αγία οικογένεια. Και τέτοιες σκηνές συναντάτε εκεί σε κάθε βήμα. Ήμουν κάθε φορά τόσο συγκινημένη, που ήθελα ασυναίσθητα να πέσω στα γόνατα, όπως το θέλω κάθε φορά που αντικρύζω μια τέτοια ατέλειωτη ομορφιά. Εκεί ζει ακόμη η βίβλος και η αρχαιότητα. Πρέπει να πάμε εκεί και να κάνουμε το ίδιο που έκανα κι εγώ. Να περιδιαβούμε με τα πόδια όλο το νησί, κάθε νυχτιά ξεκούραση σ' ένα άλλο μέρος, και περπατώντας να χαιρετίζουμε κάθε ανατολή. Σας ξαλαφρώνει αυτό; Θα ήμουν ευτυχισμένη να σας ξεναγήσω σ' αυτό τον κόσμο, ma petite reine[1].
Ναι, Σονίτσκα, μην λησμονήσετε ποτέ ότι είσαστε μια petite reine. Το ξέρω, μου το είπατε η ίδια: ξεχαστήκατε συχνά, υποβιβαστήκατε, μιλήσατε και συμπεριφερθήκατε σαν μια petite blanchisseuse[2]. Αλλά δεν σας επιτρέπεται κάτι τέτοιο πια. Σ' αυτά τα τέσσερα χρόνια πρέπει να κερδίσετε την ψυχική σας ισορροπία, για να σας βρει ο Καρλ μια μικρή βασίλισσα που μπροστά της θα νιώθει την ανάγκη να σκύψει το κεφάλι. Γι' αυτό χρειάζονται μόνο πειθαρχία και αυτοσεβασμός, κι αυτά πρέπει να τα κατακτήσετε. Το χρωστάτε στον εαυτό σας και σε μένα

1. Γαλλικά: μικρή μου βασίλισσα.
2. Γαλλικά: σαν μια μικρή πλύστρα.

που σας αγαπώ και σας σέβομαι.
Να διαβάζετε πολύ, Σονίτσκα, πρέπει και το πνεύμα σας να βαδίσει μπροστά και το μπορείτε γιατί είσαστε ακόμη όλο φρεσκάδα και ζωντάνια. Και τώρα πρέπει να τελειώσω. Σας ακουμπώ τα τρία γυμνά μωρά μου στην αγκαλιά σας και σας ασπάζομαι. Να είσαστε ευτυχής και ήρεμη αυτή τη μέρα.

Δική σας Ρόζα.

Υστερόγραφο: Στείλτε μου παρακαλώ, με την επόμενη επίσκεψη τον Macaulay[1], που τον είχα δώσει στον Καρλ (Tauchnitz)[2]

1. Thomas Babington Macaulay, άγγλος συγγραφέας.
2. Εκδοτικός οίκος ιδρυμένος στα 1837 απ' τον Christian Bernhard Tauchnitz.

Βρόνκε, στο φρουραρχείο.
18 Φλεβάρη 1917.

Πολυαγαπημένη μου Σονίτσκα! Χάρηκα πολύ για το γράμμα σας, παρ' όλα αυτά με στεναχώρησε πολύ η πονεμένη ιστορία που κρυφοφαινόταν πίσω από κάθε λέξη. Πρέπει να φύγετε! Γιατί χασομεράτε, γιατί δεν παίρνετε μια σταθερή και ξεκάθαρη απόφαση; Κάθε μέρα είναι ένα επιπλέον βάσανο για την κατάστασή σας! Πηγαίνετε στο Aidenbach, όπως συμβουλεύει ο Χανς Ντίφενμπαχ[1], που έζησε εκεί σε πολύ καλά χέρια.
Εδώ και πολύ καιρό δεν με έχει συνταράξει τίποτα περισσότερο απ' την σύντομη εξιστόρηση της Μάρθας[2] για την επίσκεψή σας στον Καρλ, το πώς τον είδατε πίσω απ' τα κάγκελα και το πόσο αυτό επέδρασε επάνω σας. Για ποιό λόγο μου το αποκρύψατε; Έχω το δικαίωμα, να συμμετέχω σ' οτιδήποτε σας στεναχωρεί, και δεν επιτρέπω να μου μειώνονται τα κυριαρχικά μου δικαιώματα! Όλη αυτή η κατάσταση μου ξαναζωντάνεψε στη μνήμη, όταν πριν δέκα χρόνια είχα την πρώτη μου συνάντηση με τα αδέλφια στο κάστρο της Βαρσοβίας. Εκεί σε οδηγούν σ' ένα συγκεκριμένο διπλό κλουβί από συρματόπλεγμα. Είναι δηλαδή ένα μικρότερο κλουβί στη μέση κάποιου μεγαλύτερου κι η κουβέντα γίνεται μέσα απ' το σκοτεινό συρματόπλεγμα, που βρίσκεται ενδιάμεσα. Τότε ήμουν ακριβώς μετά από μια εξαήμερη απεργία πείνας κι ήμουν τόσο αδύναμη, που ο διευθυντής των φυλακών αναγκάστηκε σχεδόν να με

1. Ένας απ' τους καλύτερους φίλους της Ρόζας Λούξεμπουργκ.
2. Μάρτα Ρόζενμπαουμ, φίλη της Ρόζας Λούξεμπουργκ.

κουβαλήσει μέχρι το δωμάτιο του επισκεπτήριου. Κι εγώ μέσα στο κλουβί κρατιόμουνα και με τα δυο χέρια απ' το συρματόπλεγμα, κάτι που ενίσχυε την εντύπωση που έδινα, ενός άγριου ζώου στο ζωολογικό κήπο. Το κλουβί βρισκόταν σε μια αρκετά σκοτεινή γωνιά του δωμάτιου κι ο αδελφός μου έμπηγε όσο πιο βαθιά μπορούσε το πρόσωπό του στο συρματόπλεγμα. «Πού είσαι;» ρωτούσε, και σκούπιζε συνεχώς τα δάκρυα απ' τα γυαλιά γιατί τον εμπόδιζαν να βλέπει. – Με τι χαρά κι ανακούφιση θα στεκόμουν εγώ τώρα στο κλουβί της Λουκάου, αν μπορούσα να πάρω εγώ τη θέση του Καρλ! Παρακαλώ μεταφέρετε στον Πφέμφερτ[1] τις εγκάρδιες ευχαριστίες μου για τον Γκαλσγουορθυ. Τελείωσα χτες το διάβασμά του και το ευχαριστήθηκα πολύ. Φυσικά αυτό το μυθιστόρημα μου άρεσε πολύ λιγότερο απ' ότι «ο πλούσιος άντρας», κι αυτό παρ' όλο που σ' αυτό υπερισχύει περισσότερο η κοινωνική διάσταση. Σ' ένα μυθιστόρημα δεν αναζητώ τον προσανατολισμό αλλά την καλλιτεχνική αξία. Κι εξετάζοντας το έτσι, αυτό που με ενοχλεί στους «αδελφούς του κόσμου» είναι ότι ο Γκαλσγουόρθυ παραείναι πνευματώδης. Αυτό θα σας εκπλήξει. Αλλά είναι ο ίδιος τύπος όπως ο Μπέρναρντ Σω και επίσης όπως ο Όσκαρ Ουάιλντ. Ένας τύπος ιδιαίτερα διαδεδομένος στην αγγλική διανόηση ενός πολύ έξυπνου, εκλεπτυσμένου, αλλά πολύ χορτάτου ανθρώπου που εξετάζει τα πάντα στον κόσμο με χαμογελαστό σκεπτικισμό. Οι λεπτές ειρωνικές παρατηρήσεις, που κάνει ο Γκαλσγουόρθυ με το σοβαρό του πρόσωπο για τα δικά του personae dramatis[2], μου φέρνουν συχνά δυνατά γέλια. Αλλά όπως οι πραγματικά καλοανεθρεμμένοι και ευγενείς άνθρωποι, δεν περιγελούν ποτέ ή τουλάχιστον σπάνια τον περίγυρό τους, αν και παρατηρούν όλες τις γελοιότητες, έτσι κι ο πραγματικός καλλιτέχνης δεν ειρωνεύεται ποτέ τα ίδια τα δημιουργήματά του. Ευνόητο είναι, Σονίτσκα, ότι αυτό δεν αποκλείει την υψηλής ποιότητας σάτιρα. Για παράδειγμα ο «Εμάνουελ Κουίντ»[1] του Γκέρχαρτ Χάουπτμαν, είναι η πιο αιμοβόρα σάτιρα της μοντέρνας κοινωνίας που γράφτηκε τα τελευταία εκατό χρόνια. Αλλά ο ίδιος ο Χάουπτμαν δεν σαρκάζει εκεί: στέκεται στο τέλος με τρεμάμενα χείλη κι ορθάνοιχτα μάτια που λαμπυρίζουν απ' τα δάκρυα. Αντίθετα ο Γκαλσγουόρθυ μου δίνει την εντύπωση με τις ενδιάμεσες πνευματώδεις παρατηρήσεις του, ότι είναι σαν κι αυτούς που κάθονται δίπλα σου στα βραδινά σουαρέ και δεν παραλείπουν κάθε φορά που μπαίνει κάποιος καινούργιος καλεσμένος στο σαλόνι, να σου ψιθυρίζουν κάποια κακία γι' πάρτη του.

Η Κλάρα[2] μου έγραψε με μεγάλο ενθουσιασμό για τον «πλούσιο άνδρα». Πόσο αυστηρά πουριτανική είναι όμως η γνώμη της για τη δική μας – τη δική σας και δική μου – Ιρένε. Αυτό το γοητευτικό πλάσμα, που είναι τόσο αδύναμο, ώστε να μην μπορεί να χαράξει μόνο του το δρόμο μέσα σ' αυτό τον κόσμο, μένοντας σαν τσαλαπατημένο λουλούδι στην άκρη του δρόμου. Για τέτιες «κυρίες» που είναι μόνο «γεννητικά και πεπτικά όργανα», της λείπει της Κλάρα η κατανόηση. Σαν να μπορούσε κάθε γυναίκα να είναι μια «προπαγανδίστρια» ή μια στενογράφος ή τηλεφωνήτρια ή τέλος πάντων κάτι «χρήσιμο». Και σαν να μην ήταν οι όμορφες γυναίκες – στην ομορφιά ανήκει φυσικά όχι μόνο μια ωραία μάσκα, αλλά επίσης κι η εσωτερική ελευθερία και χάρη –

1. Φραντς Πφέμφερτ, εκδότης και βιβλιοπώλης.
2. Λατ. - Πρόσωπα της πλοκής (του έργου).

1. «Ο γελωτοποιός στον Χριστό Εμανουέλ Κουίντ».
2. Κλάρα Τσέτκιν.

ακόμη και γι' αυτό ένα ουράνιο δώρο, μιας και χαροποιούν την όρασή μας! Όταν η Κλάρα θα στέκεται σαν άλλο Χερουβείμ με πύρινα σπαθιά μπρος στην πόρτα του μελλοντικού κράτους και θ' αποδιώχνει τις Ιρένες, τότε εγώ με ζαρωμένα χέρια θα την παρακαλώ: Άφησέ μας τις τρυφερές Ιρένες, ακόμη κι αν δεν είναι σε τίποτα άλλο χρήσιμες, απ' το να στολίζουν αυτό τον κόσμο όπως τα κολύμβρια κι οι ορχιδέες. Είμαι υπέρ της πολυτέλειας σε κάθε της μορφή.
Και σεις, Σονίτσκα, θα υποστηρίξετε σίγουρα αυτή τη συμπαράστασή μου στις όμορφες γυναίκες, αυτές που η φιλοφροσύνη τους αποτελεί το επαρκές δικαίωμα για την ύπαρξή τους. Άλλωστε αυτό για σας θα είναι μια συνηγορία pro domo sua[1].
Σήμερα είναι πάλι Κυριακή, η πιο θανατηφόρα μέρα για φυλακισμένους και μοναχικούς. Εγώ είμαι λυπημένη, εύχομαι όμως απ' τα βάθη της καρδιάς να μην συμβαίνει το ίδιο σε σας και τον Καρλ.
Γράψτε μου σύντομα για το πού και πότε θα πάτε για ξεκούραση. Σας αγκαλιάζω εγκάρδια. Χαιρετήστε από μέρους μου τα παιδιά.

Δική σας Ρόζα.

Δεν μπορεί ο Πφέμφερτ να μου στείλει πάλι κάτι καλό; Ίσως κάτι του Τόμας Μαν; Δεν ξέρω ακόμη τίποτα δικό του. Ακόμη μια παράκληση: Ο ήλιος έχει αρχίσει να με τυφλώνει όταν κάθομαι έξω. Θα μπορούσατε ίσως να μου στείλετε στον επόμενο φάκελο ένα μέτρο μαύρο λεπτό πανί με διάσπαρτα μαύρα πουά. Σας ευχαριστώ προκαταβολικά.

1. Λατ. - για οικεία πράγματα.

Βρόνκε, 19 Απρίλη 1917

Σονίτσκα, μικρό μου πουλάκι! Χάρηκα χτες με την καρδιά μου για την κάρτα σας, αν και ηχούσε τόσο λυπημένα. Πόσο θα ήθελα να ήμουν τώρα πλάι σας, να σας ξανακάνω να γελάσετε όπως τότε μετά τη σύλληψη του Καρλ – το θυμάστε ακόμη; – όπου καθισμένες στο Καφέ Φίρστενχοφ προκαλέσαμε μεγάλη εντύπωση με τα δυνατά χαχανητά μας. Τι όμορφα που ήταν τότε – παρ' όλα αυτά που συνέβαιναν! Το καθημερινό κυνήγι του λεωφορείου, νωρίς το πρωί στην Πλατεία Πότσνταμ, κατόπιν η διαδρομή μέχρι τη φυλακή μέσα απ' τον ανθισμένο ζωολογικό κήπο και μετά στην σιωπηλή οδό Λέρτερ με τις ψηλές φτελιές της. Μετά στο γυρισμό η υποχρεωτική αποβίβαση στο Φίρστενχοφ, κι ύστερα η αναγκαία επίσκεψη σας σε μένα στο Σιντέντε, εκεί που όλα βυθίζονταν στην μαγιάτικη μεγαλοπρέπεια, οι ήσυχες ώρες στην κουζίνα μου, όπου εσείς κι η Μιμί[1] περιμένατε υπομονετικά να καταφτάσουν τα κατασκευάσματα της μαγειρικής μου τέχνης στο λευκοστρωμένο τραπέζι (θυμάστε ακόμη τα εξαίσια haricots verts a la Parisienne;[2]). Κι ακόμη το τραπεζάκι των λουλουδιών που 'χτισα για σας στην άκρη του παραθύρου, με τον Γκαίτε κι ένα πιατάκι κομπόστα; Όλα αυτά τα θυμάμαι ζωντανά, αφημένα μέσα σ' έναν αμετάβλητο ηλιόλουστο ζεστό καιρό, μιας και μόνο μ' ένα τέτιο καιρό είχε κανείς την ειλικρινά χαρούμενη αίσθηση της άνοιξης. Κατόπιν τις υποχρεωτικές βραδυνές μου επισκέψεις σε

1. Η γάτα της Ρόζας Λούξεμπουργκ.
2. Γαλ. πράσινα φασόλια α λα παριζιέν.

σας, στο αγαπημένο δωματιάκι σας – σας θαύμαζα σαν νοικοκυρά. Είσαστε ιδιαίτερα αξιαγάπητη, όταν στέκεστε με την θαυμαστή λεπτεπίλεπτη σιλουέτα σας στην άκρη του τραπεζιού και σερβίρετε τσάι – και τέλος κατά τα μεσάνυχτα όταν γυρίζαμε μαζί στο σπίτι μέσα απ' τους μοσχοβολιστούς σκοτεινούς δρόμους.

Θυμάστε ακόμη, εκείνη τη φεγγαρόλουστη βραδιά στο Σιντέντε, που σας συνόδευα σπίτι και μας φάνηκε ότι τα αετώματα των σπιτιών με τις απόκρυμνες μαύρες φιγούρες τους στο φόντο του γλυκογάλανου ουρανού έμοιαζαν με παλιά ιπποτικά κάστρα;
Σονίτσκα, πόσο θα 'θελα να 'μαι συνεχώς πλάι σας, να σας διασκεδάζω, να κουβεντιάζω ή να σιωπώ μαζί σας, να μην σας αφήνω όμως να βυθίζεστε στις μελαγχολικές κι απελπισμένες σκέψεις σας. Ρωτάτε στο γράμμα σας: «Γιατί είναι όλα έτσι;» Ω! Εσείς μικρή μου, «έτσι» ήταν από παλιά η ζωή, όλα ανήκουν σ' αυτήν: Πόνος και χωρισμός και νοσταλγία. Πρέπει να τη δέχεται κανείς ολόκληρη και να τα βρίσκει όλα καλά και όμορφα. Εγώ τουλάχιστον έτσι κάνω. Όχι από αξεπέραστη σοφία, αλλά επειδή έτσι απλά είναι η φύση μου. Αισθάνομαι ενστικτωδώς ότι αυτός είναι ο μόνος σωστός τρόπος για να παίρνει κανείς τη ζωή, και γι' αυτό αισθάνομαι πραγματικά ευτυχισμένη σε κάθε κατάσταση. Ούτε θα ήθελα να στερηθώ κάτι απ' τη ζωή μου, ούτε να είχα κάνει άλλο απ' ότι ήδη ήταν και είναι. Ας μπορούσα μονάχα να σας μυήσω σ' αυτή την αντίληψη για τη ζωή!...
Δεν σας ευχαρίστησα ακόμη για την φωτογραφία του Καρλ. Πόσο με χαροποιήσατε μ' αυτήν! Ήταν πραγματικά το καλύτερο δώρο γενεθλίων που θα μπορούσατε να μου κάνετε. Βρίσκεται σε μια ωραία κορνίζα πάνω στο γραφείο μπροστά μου, και μ' ακολουθεί παντού με

το βλέμμα του (γνωρίζετε ότι υπάρχουν φωτογραφίες που δείχνουν να σε κοιτάζουν συνεχώς, αδιάφορο το πού τις τοποθετείς). Η φωτογραφία είναι εξαιρετικά πετυχημένη. Πόσο θα χαίρεται ο Καρλ τώρα με τις ειδήσεις απ' τη Ρωσία! Αλλά και σεις προσωπικά έχετε τώρα ένα λόγο να χαίρεστε: τώρα δεν θα υπάρχει κανένα εμπόδιο πια για το ταξίδι της μητέρας σας σε σας! Το έχετε ήδη αντιληφθεί; Για χάρη σας εύχομαι να έρθει επειγόντως εδώ πέρα ο ήλιος κι η ζέστη. Εδώ έχουμε ακόμη μόνο μπουμπούκια και χτες είχαμε νιφάδες χιονιού. Πώς να είναι άραγε τώρα στο «νότιο τοπίο» μου, στο Σιντέντε; Πέρισυ στεκόμασταν κι οι δυο πίσω απ' τα κάγκελα και σεις θαυμάζατε το μεγαλείο της άνθησης.
Αυτή η μικρή γωνιά μου θυμίζει κάθε φορά τόσο ζωντανά αυτό το ανοιξιάτικο ποίημα του Γκαίτε, που είχα υποδείξει στον Καρλ και, πιστεύω, ότι οι δυο σας δεν το προσέξατε τόσο καλά:

Ανάρια με πλανέψαν
στου κήπου τις βραγιές,
ανάσες κληματίδων
ωσάν χιονιού λευκές·
ανοίξαν τα κροκάνθια,
το πάθος περισσό,
παντού κυλούν σμαράγδια
σαν αίμα πορφυρό.
Περήφανα δακράκια
μ' ολόρθη αποκοτιά
και γιούλια μεστωμένα
χαμογελούν κρυφά·
το κάθε τι δωπέρα
σαλεύει και λαλεί

την άνοιξην ιδέτε
να ζει, να λειτουργεί.

Στον κήπο είν' όμως κάτι
πολύ πιο διαλεχτό,
εκείνης το πανώριο
κορμί το λυγερό.
Φλογάτες οι ματιές της,
τον έρμο με τρυπούν
και με γλυκά τραγούδια
το νου μου αναριγούν.
Ολάνθιστη η καρδιά της
παντοτινά ανοιχτή,
στον πόνο στην αγάπη,
καθάρια και σεμνή.
Με ρόδα και με κρίνα
το θέρος κι αν ερθεί
τ' αδίκου θα πασκίσει
σιμά της να σταθεί.

Αν ξέρατε ποιο ουράνιο τραγούδι συνέθεσε απ' αυτό το ποίημα ο Ούγκο Βολφ! Ο πεθαμένος φίλος μου Φάιστ[1] μου το τραγουδούσε τόσο ωραία στα γενέθλια! Σονίτσκα, δεν πρέπει να βασανίζεστε με τα γράμματα. Εγώ θέλω να σας γράφω τακτικά, μου αρκεί όμως απολύτως, αν μου στέλνετε έστω κι έναν μικρό χαιρετισμό πάνω σε μια κάρτα! Να είσαστε πολύ στο ύπαιθρο και ν' ασχολείστε με την κηπουρική. Έχετε ακόμη τον δικό μου μικρό άτλαντα των λουλουδιών; Να είστε ήρεμη και χαρούμενη, πολυαγαπημένη, όλα θα πάνε

1. «Ούγκο Φαιστ».

καλά! Θα το δείτε!
Σας αγκαλιάζω εγκάρδια πολλές φορές.

Παντοτινά δική σας, Ρόζα

Βρόνκε, 2 Μάη 1917

Αγαπημένη μου μικρή Σόνιτσκα! Το ακριβό πολυπόθητο γράμμα σας έφτασε σε μένα μόλις χτες, την Πρωτομαγιά. Αυτό και ο ήλιος που λάμπει εδώ και δυο μέρες, έκαναν καλό στην πληγωμένη μου καρδιά. Είχα ένα μεγάλο βάρος στην ψυχή τις τελευταίες μέρες, αλλά τώρα θα γίνει πάλι καλύτερα. Ας παρέμενε μόνο, όπως τώρα, ο ήλιος! Τώρα είμαι σχεδόν ολόκληρη τη μέρα έξω, περιδιαβαίνω μέσα στους θάμνους, ψάχνω όλες τις γωνίες του μικρού μου κήπου και βρίσκω κάθε λογής θησαυρούς. Λοιπόν ακούστε: Χτες, την πρώτη του Μάη, με συνάντησε – μαντέψτε ποιος; – μια λαμπυρίζουσα νεαρή πεταλούδα! Ήμουν τόσο ευτυχισμένη, που χτυπούσε ολόκληρη η καρδιά μου. Πέταξε πάνω στο μανίκι μου – φοράω μια ροζ ζακέτα, και το χρώμα την μαγνήτισε μάλλον – μετά σεργιάνησε στα ύψη κι έπειτα χάθηκε πίσω απ' τον τοίχο. Τ' απόγευμα βρήκα τρία διαφορετικά όμορφα πούπουλα: ένα σκούρο γκρι από ένα κοκκινοράδη, ένα χρυσόχρωμο από ένα φλώρο, κι ένα γκριζοκίτρινο από ένα αηδόνι. Εδώ έχουμε πολλά αηδόνια. Για πρώτη φορά άκουσα ένα, ήδη το πρωί της Κυριακής του Πάσχα, κι από τότε έρχεται κάθε μέρα στον κηπάκο μου πάνω στη μεγάλη ασημένια λεύκα. Τα πούπουλα θα τα βάλω κι αυτά στη μικρή συλλογή μου μέσα σ' ένα όμορφο μπλε κουτάκι: Εκεί έχω επίσης πούπουλα που βρήκα στην αυλή της οδού Μπάρνιμ – από περιστέρια και κότες, κι επίσης ένα πανέμορφο μπλε ενός κολοιού απ' το Σιντέντε. Η «συλλογή» είναι ακόμη πολύ μικρή, αλλά μερικές φορές την παρατηρώ με ευχαρίστηση. Ξέρω ήδη ποιανού θα την χαρίσω τώρα.
Σήμερα το πρωί όμως ανακάλυψα ακριβώς πάνω στον τοίχο, σ' αυτόν που πηγαίνω πέρα-δώθε, ένα πολύ μικρό, κρυμμένο μενεξέ. Τον μοναδικό μέσα σ' ολόκληρο τον κηπάκο μου. Πώς το λέει ο Γκαίτε:

Στου λιβαδιού την άκρη κάποιος μενεξές
σκυφτός, κρυμμένος απ' του κόσμου τις ματιές
μικρό, χαριτωμένο λουλουδάκι!

Χάρηκα τόσο πολύ! Σας τον στέλνω εδώ, έχω φυλάξει απλά ένα φιλί επάνω του. Θα ήθελε να σας μεταφέρει την αγάπη μου και τον χαιρετισμό μου. Ας μπορούσε να φτάσει ακόμη με λίγη φρεσκάδα...
Μετά, σήμερα τ' απόγευμα συνάντησα την πρώτη αγριομέλισσα! Μια πολύ μεγάλη με τη νέα της αστραφτερή μαύρη γούνα με την χρυσοκίτρινη αλυσίδα. Ο βόμβος της ήταν βαθιά μπάσος και πέταξε κι αυτή πρώτα στη ζακέτα μου και μετά χάθηκε πίσω απ' τη μεγάλη καμάρα. Τα μπουμπούκια στις καστανιές είναι ήδη μεγάλα, ρόδινα και φουσκωμένα, αστράφτουν από χυμό, σε λίγες μέρες θα βγάλουν σίγουρα τα φυλλαράκια που μοιάζουν σαν μικρά πράσινα χεράκια. Θυμάστε ακόμη, πέρισυ, όταν στεκόμασταν μπρος σε μια τέτοια καστανιά με νεαρά φυλλαράκια και σεις αναφωνήσατε σε μια στιγμή αστείας απόγνωσης: «Ρόζα! (ψευδίζετε και σεις το "Ρ" ακόμη πιο αισθητά από μένα), τι πρέπει να κάνουμε; Τι πρέπει να κάνει κανείς απ' τη μαγεία;!»
Κι ακόμη μια αποκάλυψη με γέμισε χαρά σήμερα. Τον περασμένο Απρίλη σας κάλεσα τηλεφωνικά επειγόντως κάποια φορά, και τους δυο, στις 10 το πρωί στο Βοτανικό, αν θυμάσαστε, για να ακούσετε μαζί μου τ' αηδόνι που 'δινε ένα ολόκληρο κονσέρτο. Καθήσαμε μετά αμίλητοι πάνω σε πέτρες, κρυμμένοι μεσ' τους

θάμνους δίπλα σ' ένα μικρό ρυάκι· μετά όμως απ' τ' αηδόνι ακούσαμε ξαφνικά μία φωνή που ηχούσε μονότονα, που ήταν περίπου έτσι: «Γκλιγκλιγκλιγκλιγκλικ!» Εγώ είπα, ότι ακουγόταν σαν ένα πουλί του βάλτου ή του νερού, κι ο Καρλ συμφώνησε μ' αυτό, αλλά δεν μπορούσαμε καθόλου ν' ανακαλύψουμε, ποιος ήταν. Σκεφτείτε, ένα πρωί, πριν λίγες μέρες, άκουσα ξαφνικά εδώ κοντά τον ίδιο θρήνο, έτσι που η καρδιά μου πήγε να σπάσει από ανυπομονησία, θέλοντας να μάθει εντέλει ποιος ήταν. Δεν είχα ησυχία, μέχρι σήμερα που τ' ανακάλυψα: δεν είναι νερόπουλο, αλλά ο στραβολαίμης, ένα γκρίζο είδος δρυοκολάπτη. Είναι λίγο μεγαλύτερος απ' τον σπουργίτη και πήρε το όνομά του διότι, όταν βρίσκεται σε κίνδυνο, προσπαθεί να τρομάξει τους εχθρούς του με αστείους μορφασμούς και κουνήματα του κεφαλιού. Θρέφεται μόνο με μυρμήγκια που τα μαζεύει στην γλοιώδη γλώσσα του, όπως ο μυρμηγκοφάγος. Οι Ισπανοί τον ονομάζουν γι' αυτό το λόγο Χορμιγκουέρο – το μυρμηγκοπούλι. Ο Μόρικε έγραψε γι' αυτό το πουλί ένα πολύ ωραίο κωμικό ποίημα, το οποίο μελοποίησε επίσης ο Ούγκο Βολφ. Ήταν σαν να είχα πάρει ένα δώρο, από τότε που έμαθα ποιο είναι το πουλί με την παραπονιάρικη λαλιά. Ίσως το γράφατε και στον Καρλ, θα τον ευχαριστούσε σίγουρα.

Τι διαβάζω; Κυρίως φυσικές επιστήμες: Φυτογεωγραφία και Ζωογεωγραφία. Χτες διάβασα ακριβώς για την αιτία της ελάττωσης των ωδικών πτηνών στη Γερμανία. Είναι η αυξανόμενη συνειδητή εκμετάλλευση της δασοκαλλιέργειας, της κηποκαλλιέργειας και της γεωργίας που βήμα το βήμα καταστρέφουν τις φυσικές τους συνθήκες διατροφής και διαμονής: άδεια δέντρα, έρημη γη, θάμνοι, μαραμένα φύλλα στο χώμα του κήπου. Λυπήθηκα πολύ όταν τα διάβασα. Αυτό που με θλίβει

μέχρι δακρύων, τόσο που έπρεπε να κλάψω δεν είναι το τραγούδι τους για τους ανθρώπους, όσο η εικόνα της σιωπηλής αναπότρεπτης καταστροφής αυτών των ανυπεράσπιστων μικρών πλασμάτων. Μου θύμισε ένα ρώσικο βιβλίο του καθηγητή Σίμπερ που είχα διαβάσει στη Ζυρίχη για την καταστροφή των ερυθρόδερμων στη Βόρεια Αμερική[1]: Εκτοπίζονται βήμα το βήμα απ' τα εδάφη τους, απ' τους πολιτισμένους ανθρώπους και πέφτουν θύματα μιας σιωπηλής κι απαίσιας καταστροφής.

Όλα αυτά με συντάραξαν τόσο βαθιά, που τώρα είμαι σωματικά άρρωστη. Να σας πω και κάτι ακόμη; Έχω μερικές φορές την αίσθηση ότι δεν είμαι ένας κανονικός άνθρωπος, αλλά ότι είμαι κι εγώ κάποιο πουλί ή κάποιο άλλο ζώο μέσα σε μια αποτυχημένη ανθρώπινη φιγούρα. Εσωτερικά αισθάνομαι πολύ πιο πολύ ότι είμαι σπίτι μου, σε ένα τέτοιο κομματάκι κήπου εδώ ή σε ένα χωράφι ανάμεσα σ' αγριομέλισσες και πρασινάδα, παρά σε μια κομματική συνεδρίαση. Σ' εσάς μπορώ ήσυχα να τα εκμυστηρευτώ όλα: εσείς δεν πρόκειται να οσφρανθείτε αμέσως μια προδοσία στον σοσιαλισμό. Εσείς ξέρετε ότι παρ' όλα αυτά θα πεθάνω – ελπίζω – πάνω στο πόστο μου: σε μια οδομαχία ή σε μια φυλακή. Το εσωτερικό μου Εγώ, όμως, ανήκει περισσότερο στα πουλιά παρά στους «συντρόφους». Κι αυτό όχι γιατί βρίσκω στη φύση, όπως τόσοι πολλοί εσωτερικά αποτυχημένοι πολιτικοί, ένα καταφύγιο, μια ανάπαυση. Τουναντίον, σε κάθε βήμα μου μέσα στη φύση βρίσκω τόσο μεγάλη φρικαλεότητα που λυπούμαι αφάνταστα. Φανταστείτε για παράδειγμα, ότι το ακόλουθο μικρό περι-

1. «Otscherki perwobytnoi ekonomitscheskoi kultury» του Νικολάι Ιβάνοβιτς Σίμπερ.

στατικό δεν μου φεύγει απ' το μυαλό. Την περασμένη άνοιξη γυρνούσα σπίτι, ύστερα από μια βόλτα στα χωράφια, βαδίζοντας πάνω στον σιωπηλό, άδειο δρόμο μου, ώσπου πρόσεξα στο χώμα μια μικρή σκούρα κηλίδα. Έσκυψα κι είδα ένα βουβό, λυπητερό παιχνίδι: Ένας μεγάλος κοπροκάνθαρος γυρισμένος ανάσκελα προσπαθούσε μάταια να αμυνθεί με τα πόδια, τη στιγμή που ένα ολόκληρο μιλιούνι μυρμηγκιών τον περιτριγύριζε και τον κατασπάραζε – εν' όσο ακόμα ήταν ζωντανός. Ανατρίχιασα, έβγαλα το μαντηλάκι μου κι άρχισα να αποδιώχνω τα βίαια κτήνη. Ήταν όμως τόσο θρασύτατα και επίμονα, που έπρεπε να δώσω ένα μεγάλο αγώνα μαζί τους, κι όταν τέλος κατόρθωσα να απελευθερώσω τον φτωχό μάρτυρα και να τον ακουμπήσω βαθιά στο γρασίδι, του είχαν φάει ήδη δυο πόδια. Έφυγα μακριά με το βασανιστικό συναίσθημα, ότι τελικά τον είχα βοηθήσει με μια πολύ αμφιβόλου φύσεως αγαθοεργία. Το λυκόφως διαρκεί τώρα πολύ τα βράδια. Πόσο αγαπώ συνήθως αυτή την ώρα! Στο Σιντέντε είχα πολλά κοτσύφια, εδώ δεν βλέπω ούτε ακούω τώρα κανένα. Ολόκληρο το χειμώνα τάιζα ένα ζευγάρι και τώρα χάθηκε. Στο Σιντέντε συνήθιζα αυτή την ώρα του απόβραδου να τριγυρνώ στους δρόμους: είναι τόσο όμορφα, όταν ακόμη στο τελευταίο βιολετί φως της ημέρας ξαφνικά ξεφύτρωναν οι ρόδινες φλόγες του γκαζιού στα φανάρια κι έμοιαζαν τόσο ξένες μέσα στο λυκόφως, λες και ντρέπονταν κι αυτές οι ίδιες λιγάκι. Κατόπιν ορμά με βιασύνη μεσ' στο δρόμο η ακαθόριστη φιγούρα κάποιας αργοπορημένης θυρωρίνας ή μιας υπηρέτριας, που τρέχουν να προλάβουν το φούρναρη ή τον μπακάλη για να ψωνίσουν ακόμη κάτι. Τα παιδιά του τσαγκάρη, με τα οποία είχα φιλίες, συνήθιζαν ακόμη να παίζουν μέσα στο σκοτεινιασμένο δρόμο, μέχρις ότου μια δυνατή φωνή τους καλούσε απ'

τη γωνία να πάνε σπίτι. Αυτή την ώρα υπήρχαν πάντα κάποια κοτσύφια, που δεν μπορούσαν να βρουν ησυχία και ξαφνικά σαν τα κακομαθημένα παιδιά τσίριζαν ή ψιθύριζαν μέσα απ' τον ύπνο τους και πετούσαν με θόρυβο απ' το ένα δέντρο στ' άλλο. Και εγώ στεκόμουν εκεί στη μέση του δρόμου, μέτραγα τα πρώτα αστέρια κι ούτε πού θελα να πάω σπίτι και να εγκαταλείψω τον γλυκό αέρα και το λυκόφως, που μέσα του έσμιγαν τόσο απαλά η μέρα με τη νύχτα.
Σονίτσκα θα σας ξαναγράψω σύντομα. Να είσαστε ήσυχη και ευτυχισμένη, όλα θα πάνε καλά, και με τον Καρλ επίσης. Για τις σκοτούρες του νοικοκυριού σας θα γράψω στην Ματίλντε και θα κάνω ότι μπορώ. Στο επανιδείν μέχρι το επόμενο γράμμα, αγαπημένο μου μικρό πουλάκι.
Σας αγκαλιάζω.

Δική σας Ρόζα

Βρόνκε, 19 Μάη 1917

Αγαπητή μου Σονίτσκα, σας έγραψα χτες μια καρτποστάλ, σήμερα θέλω όμως – λόγω μιας ιδιαίτερα επείγουσας υπόθεσης – να σας ξαναγράψω, κι ελπίζω ότι θα πάρετε έγκαιρα αυτές τις γραμμές. Η Ματίλντε μου έγραψε ανάμεσα στ' άλλα ότι θέλετε να γυρίσετε στο τέλος του μήνα πίσω στο Βερολίνο. Αν ισχύει αυτό, τότε διαμαρτύρομαι με όλη τη δύναμη της ψυχής μου και σας παρακαλώ, για χάρη μου, να μην το κάνετε. Θα ήταν πραγματικά μια καθαρή τρέλα αν θέλατε να γυρίσετε ήδη πίσω στο σπίτι. Είσαστε σε μια τέτοια κατάσταση που μόνο μια μακρόχρονη, διαρκής ανάπαυση θα έφερνε αποτελέσματα. Το τελευταίο γράμμα σας μαρτυράει, αν δεν με γελάνε τ' αυτιά μου, μια μικρή, ανεπαίσθητη καλυτέρευση, μια μικρή φρεσκάδα και ζωηρότητα, που με χαροποίησε από καρδιάς. Αυτό όμως είναι σε κάθε περίπτωση μόνο ένα πρώτο ασθενικό ξεκίνημα. Αν γυρίσετε τώρα πίσω στο Βερολίνο, θα χαθεί μέσα σε δυο δδομάδες κι αυτή η μικρή επιτυχία κι όλα θα ξαναγίνουν όπως παλιά. Χρειάζεστε μήνες ολόκληρους για την ξεκούρασή σας, πολύ περισσότερο δε, που χάσατε τόσο πολύτιμο χρόνο στο ξενοδοχείο στη Φραγκφούρτη. Και δεν άξιζε πραγματικά τον κόπο να ταξιδέψετε μόνο για μια τόσο ολιγοήμερη παραμονή! Κι αφού όλα πήγαν καλά στο σπίτι με τα παιδιά αυτό το διάστημα, θα συνεχίσουν να είναι το ίδιο και για τους δυο επόμενους μήνες. Επιμένω στο να παραμείνετε εκεί τον Ιούνιο και τον Ιούλιο. Ούτε λόγω μιας επίσκεψης στον Καρλ θα ήταν σωστό να διακόψετε την κούρα σας

ή σωστότερα να την καταστρέψετε! Σας παρακαλώ λοιπόν, Σονίτσκα, ακούστε με και μείνετε εκεί που είστε. ξέρετε ότι θέλω το καλό σας το ίδιο όπως των παιδιών και του Καρλ, μπορείτε να βασιστείτε στη συμβουλή μου. Γράψτε μου σύντομα τι αποφασίσατε, γιατί αυτή η υπόθεση δεν μ' αφήνει σε ησυχία.
Τι όμορφα που είναι εδώ τώρα! Όλα πρασινίζουν κι ανθίζουν. Οι καστανιές έχουν πνιγεί στις φρέσκες φυλλωσιές τους, οι φραγκοσταφυλιές έχουν τα χρυσά αστεράκια τους, οι ανθοκερασιές με το κοκκινόχρωμο φύλλωμά τους ανθίζουν κιόλας κι η βουρβουλιά δεν θα αργήσει κι αυτή ν' ανθίσει. Η Λουίζε Κάουτσκι, που μ' επισκέφτηκε, μου έδωσε σήμερα για αποχαιρετισμό ένα σωρό μυοσωτίδες και πανσέδες, που τους φύτεψα μόνη μου. Δυο στρογγυλές πρασιές κι ανάμεσά τους μια ευθεία γραμμή, εναλλάξ συνέχεια οι μυοσωτίδες με τους πανσέδες – όλα τόσο σίγουρα βαλμένα. Δεν τολμάω ούτε να τα κοιτάξω, γιατί είναι η πρώτη φορά στη ζωή μου που φυτεύω κάτι κι αμέσως πιάσαν τόσο καλά όλα. Κατά την Πεντηκοστή θα είναι γεμάτο λουλούδια μπρος απ' το παράθυρό μου. Εδώ υπάρχει τώρα μια στρατιά ολόκληρη από καινούργια πουλιά, κάθε μέρα γνωρίζω κι από κάποιο που δεν το 'χα ξαναδεί ποτέ. Αχ, θυμάστε ακόμη, κάποια άνοιξη στο Βοτανικό με τον Καρλ, όταν εκεί που ακούγαμε τ' αηδόνια, είδαμε μπροστά μας ένα πολύ μεγάλο δέντρο, που ήταν τελείως γυμνό από φύλλα, αλλά γεμάτο με μικρά φωτεινά άσπρα λουλούδια. Σπάσαμε το κεφάλι μας για να βρούμε τι ήταν, μιας κι ήταν ξεκάθαρο ότι δεν επρόκειτο για κάποιο οπωροφόρο και τα λουλούδια ήταν κι αυτά κάπως περίεργα. Τώρα το ξέρω. Αυτή είναι η ασημολεύκα, κι αυτά τα άνθη δεν είναι μόνο στο κάτω μέρος λευκά κι επάνω σκούρα πράσινα, τα νεαρά όμως είναι καλυμμένα κι απ' τις δυο πλευρές με άσπρο χνούδι και

λάμπουν στον ήλιο σαν λευκά λουλούδια. Μια τέτοια μεγάλη λεύκα βρίσκεται εδώ στον κηπάκο μου, και πάνω της κάθονται με ιδιαίτερη αγάπη όλα τα ωδικά πουλιά. Τότε, την ίδια μέρα, είσασταν κι οι δυο το απόβραδο στο σπίτι μου, το θυμάστε ακόμη; Ηταν τόσο όμορφα· διαβάσαμε ακόμη κάτι μεταξύ μας και κατά τα μεσάνυχτα όταν αποχαιρετιόμασταν στην πόρτα – απ' την ανοιχτή μπαλκονόπορτα φύσηξε ένας ουράνιος άνεμος μεταφέροντας μέσα το άρωμα του γιασεμιού – σας απήγγειλα ακόμη εκείνο το ισπανικό τραγούδι που τόσο αγαπώ:

Ευλογημένος να 'ν' αυτός που τα παλάτια
της πλάσης γιόμισε με μάγια εφτά λογιώ'
που έπλασε τ' απέραντα γαλάζια πλάτια
με τα καράβια ν' αργοσκίζουν το νερό
που έπλασε τ' αέναο φως του Παραδείσου
κι έπλασε και τη Γης – με τη μορφή Σου![1]

Αχ, Σονίτσκα, αν δεν το ακούσετε με τη μουσική του Βολφ, δεν ξέρετε πόσο πυρωμένο πάθος κρύβεται μέσα σ' αυτές τις δυο απλές φράσεις στο τέλος.
Τώρα, την ώρα που σας γράφω, πέταξε στο δωμάτιο μια μεγάλη αγριομέλισσα και το γεμίζει με τους βαθείς βόμβους της. Τι όμορφο που είναι, ποια δυνατή χαρά για τη ζωή βρίσκεται μέσα σ' αυτόν τον ζωηρό ήχο που πάλλεται απ' την ζωή, την καλοκαιρινή κάψα και τ' άρωμα των λουλουδιών.
Σονίτσκα, να είστε χαρούμενη και γράψτε μου σύντομα, πολύ σύντομα, σας νοσταλγώ.

Δική σας Ρόζα

1. Ιταλική παρτιτούρα τραγουδιών του Πωλ Χάισε, για μια φωνή και πιάνο απ' τον Ούγκο Βολφ, 1ος τόμος, Μάνχαϊμ.

Βρόνκε, 23 Μάη 1917

Σονίτσκα, αγαπημένη μου, το τελευταίο σας γράμμα απ' τις 14 του μήνα (αλλά με ταχυδρομική σφραγίδα απ' την 18η!) ήταν ήδη εδώ όταν έστελνα το δικό μου. Χαίρομαι πολύ, να είμαι πάλι σ' επαφή μαζί σας, και θά 'θελα να σας στείλω σήμερα ένα θερμό χαιρετισμό της πεντηκοστής!
«Πεντηκοστή, η αγαπητή γιορτή, είχε φτάσει», έτσι ξεκινάει ο Γκαίτε την «Καθαρή Αλεπού». Ελπίζω ότι θα την περάσετε κάπως ευχάριστα. Πέρσι την Πεντηκοστή είχαμε πάει εκείνη την ωραία εκδρομή στο Λιχτενράντε με την Ματίλντε, εκεί όπου μάζεψα εγώ τα στάχυα για τον Καρλ και την πανέμορφη ανθοδέσμη με τα λουλούδια της σημύδας. Το βράδυ πήγαμε περίπατο σαν τις «τρεις εκλεκτές κυρίες απ' τη Ραβέννα»[1] με ρόδα στα χέρια στην πεδιάδα του Σιντέντε. Εδώ ανθίζουν ήδη οι πασχαλιές, σήμερα άνοιξαν τα πέπλα τους. Είναι τόσο ζεστά, που αναγκάστηκα να φορέσω το αγαπημένο μου φόρεμα από μουσελίνα. Παρ' όλο όμως τον ήλιο και τη ζέστη ώρες-ώρες τα πουλάκια μου είναι τελείως βουβά. Απ' ότι φαίνεται είναι όλα πολύ απασχολημένα με τη δουλιά της αναπαραγωγής. Τα θηλυκά κάθονται στη φωλιά και τ' αρσενικά είναι όλα πολυάσχολα, για να βρουν τροφή γι' αυτά και τις συζύγους τους. Τώρα φωλιάζουν πιο πολύ έξω στους αγρούς ή στα μεγάλα δέντρα, τουλάχιστον είναι τώρα ήσυχα στον κηπάκο μου. Μόνο τ' αηδόνι ή κάποιο πρωτόβγαλτο πουλί

1. Πιθανόν κάποιο απ' τα μωσαϊκά της Ραβέννας.

ακούγονται πού και πού' αρχινάει το φλύαρο τιτίβισμα του ή αργότερα τα βράδια κελαηδάει μια δυο-φορές ο σπίνος. Οι μελισσοφάγοι μου ούτε που φαίνονται πια. Μόνο ένα σύντομο χαιρετισμό άκουσα χτες ξαφνικά από μακρυά. Ήταν ένας μπλε μελισσοφάγος που πολύ με συγκίνησε. Ο μελισσοφάγος είναι, αντίθετα απ' την καλογρίδα, αποδημητικό πουλί κι έρχεται κάθε φορά στο τέλος του Μάρτη σ' εμάς. Έρχεται κι αυτό πάντα κοντά στο παράθυρό μου. Πλησίασε μαζί με τ' άλλα για τροφή και τραγούδησε για ώρα το χαρούμενο «τσι, τσι, βι» του αλλά τόσο παρατεταμένα που έμοιαζε με το γκρίνιασμα κάποιου κακομαθημένου παιδιού. Όπως και νάχει, εμένα μ' έκανε να γελάσω και του απάντησα με τον ίδιο τρόπο. Μετά, εξαφανίστηκε πάλι στις αρχές του Μάη, φεύγοντας για το παιχνίδι της αναπαραγωγής κάπου μακρυά μαζί με τ' άλλα. Για βδομάδες ούτε το έβλεπα ούτε τ' άκουγα. Χτες άκουσα ξαφνικά πέρα απ' τον τοίχο που χωρίζει την δική μας την αυλή από την αυλή μιας άλλης φυλακής, τον γνωστό χαιρετισμό, αλλά τελείως αλλαγμένο πια, μόνο για λίγο και πολύ βιαστικά τρεις φορές απανωτά: «Τσι, τσι, βι-Τσι, τσι, βι», και μετά πάλι σιγή. Η καρδιά μου τρεμόπαιξε, τόσα πολλά κρύβονταν μέσα σ' αυτή την βιαστική, μακρινή φωνή: μια ολόκληρη μικρή ιστορία των πουλιών. Γιατί αυτό ήταν μια μικρή ανάμνηση του μπλε μελισσοφάγου απ' την ωραία εποχή των ερωτοτροπημάτων στις αρχές της άνοιξης, τότε που όλα ήταν μόνο τραγούδι και παγιδεύματα' τώρα όμως το κελάιδισμα σημαίνει, ότι όλη την ημέρα μαζεύει μύγες και κουνούπια γι' αυτόν και την οικογένειά του. Τώρα λοιπόν μόνο μια σύντομη ανάμνηση: «Δεν έχω χρόνο - ω! και ήταν όμορφα - η άνοιξη τελειώνει σε λίγο - Τσι, τσι, βι - Τσι, τσι, βι - Τσι, τσι, βι -!...» Πιστέψτε με, Σονίτσκα ένας τόσο δα μικρός χαιρε-

τισμός του πουλιού, με τον οποίο εκφράζει τόσα πολλά, μπορεί να με συνταράξει βαθύτατα. Η μητέρα, που θεωρούσε, δίπλα στον Σίλλερ, τη Βίβλο σαν την μεγαλύτερη πηγή σοφίας, πίστευε βαθιά και ακράδαντα ότι ο βασιλιάς Σολομώντας καταλάβαινε την γλώσσα των πουλιών. Γελούσα τότε μ' όλη την υπεροχή των δεκαπέντε μου χρόνων και με μια μοντέρνα παιδεία των φυσικών επιστημών, γι' αυτή την μητρική αφέλεια. Τώρα είμαι εγώ η ίδια όπως ο βασιλιάς Σολομώντας: Καταλαβαίνω την γλώσσα των πουλιών κι όλων των ζώων. Φυσικά όχι όπως εάν χρησιμοποιούσαν ανθρώπινες λέξεις, αλλά καταλαβαίνω τις διαφορετικές αποχρώσεις και διαθέσεις, που βάζουν στους ήχους τους. Μόνο στο ψυχρό αυτί ενός απαθούς ανθρώπου ακούγεται το κελάιδισμα των πουλιών πάντα ένα και το αυτό. Αν αγαπάει κανείς τα ζώα κι έχει κατανόηση γι' αυτά, τότε βρίσκει στην μεγάλη ποικιλία της έκφρασης μια ολόκληρη «γλώσσα». Ακόμη κι η γενική σιωπή τώρα, μετά τον θόρυβο των αρχών της άνοιξης, είναι γεμάτη μηνύματα, κι εγώ ξέρω ότι αν είμαι το φθινόπωρο ακόμη εδώ, κάτι που πρόκειται να γίνει με μεγάλη πιθανότητα, τότε θάρθουν πάλι όλοι οι φίλοι μου να ψάξουν για τροφή στο παράθυρό μου. Χαίρομαι ήδη από τώρα για την μια καλογρίδα με την οποία είχα ιδιαίτερες φιλίες.

Σονίτσκα είσαστε πικραμένη για την μακρόχρονη κράτησή μου και ρωτάτε: «Πώς είναι δυνατόν, να επιτρέπεται να αποφασίζουν άνθρωποι για άλλους ανθρώπους; Για ποιο λόγο γίνονται όλα αυτά;» Συγχωρέστε με, αγαπημένη μου, αλλά έπρεπε να γελάσω δυνατά καθώς το διάβαζα. Στους «Αδελφούς Καραμαζόφ» του Ντοστογιέφσκι υπάρχει μια κυρία Χοχλάκοβα, που συνήθιζε να κάνει ακριβώς τέτοιες ερωτήσεις ενώ ταυτόχρονα

κοιτούσε αβοήθητη μια τον ένα, μια τον άλλο της παρέας, κι όταν κάποιος προσπαθούσε να της απαντήσει, αυτή πηδούσε αμέσως σε κάτι άλλο. Πουλάκι μου, ολόκληρη η πολιτιστική ιστορία της ανθρωπότητας, που βάσει σοβαρών εκτιμήσεων είναι κάποιες είκοσι χιλιετηρίδες, βασίζεται ακριβώς «στην απόφαση ανθρώπων για άλλους ανθρώπους», κάτι που έχει βαθιές ρίζες στους υλικούς όρους της ζωής. Μόνο μια άλλη βασανιστική ανάπτυξη έχει τη δύναμη να την αλλάξει, κι εμείς γινόμαστε τώρα μάρτυρες ενός τέτοιου βασανιστικού Κεφάλαιου της Ιστορίας, και σεις ρωτάτε: «Για ποιο λόγο γίνονται όλα αυτά;» Το «Γιατί» δεν έχει απολύτως καμμιά σημασία για την συνολική ζωή και τις μορφές της. Γιατί υπάρχουν μπλε μελισσοφάγοι στον κόσμο; Πραγματικά δεν ξέρω, αλλά χαίρομαι για το ότι υπάρχουν και νιώθω μια γλυκιά παρηγοριά, όταν ξαφνικά ακούω να έρχεται μακρυά πίσω απ' τον τοίχο το διαστικό κελάιδισμά τους. «Τσι-τσι-βι». Υπερεκτιμάτε την ψυχραιμία μου, εδώ που τα λέμε, Σονίτσκα. Η εσωτερική ισορροπία και μακαριότητά μου μπορούν, δυστυχώς, ακόμα και με την πιο απαλή σκιά που πέφτει πάνω μου να διαλυθούν τελείως κι εγώ τότε λυπάμαι αφάνταστα, μόνο που έχω την ιδιαιτερότητα να σιωπώ κατόπιν. Κυριολεκτικά, Σονίτσκα, μετά δεν μπορώ να βγάλω ούτε λέξη απ' τα χείλια. Για παράδειγμα αυτές τις τελευταίες μέρες. Ήμουν τόσο πρόσχαρη κι ευτυχισμένη, χαιρόμουν τον ήλιο, ώσπου ξαφνικά τη Δευτέρα μ' άγγιξε ένας παγωμένος, καταιγιστικός αέρας – δεν ξέρω το πώς και το γιατί – κι απ' τη μια στιγμή στην άλλη η αστραφτερή ευτυχία μου μεταβλήθηκε σε βαθύ θρήνο. Κι αν ξάφνου μου παρουσιαζόταν μπροστά μου ένα αγαπημένο πρόσωπο δεν θα είχα κατορθώσει ν' αρθρώσω έστω και μια λέξη, και το πολύ-πολύ να είχα δείξει

την απόγνωσή μου με μια άλαλη ματιά. Φυσικά εδώ μπαίνω πολύ σπάνια στον πειρασμό να μιλήσω και για ολόκληρες βδομάδες δεν ακούω ούτε την ίδια μου τη φωνή. Αυτός είναι άλλωστε κι ο λόγος, που πήρα την ηρωική απόφαση να μην αφήσω την Μιμί να έρθει κοντά μου. Το ζωάκι είναι συνηθισμένο στη ζωηράδα και τη ζωή, της αρέσει όταν τραγουδάω, όταν γελάω και παίζω κυνηγητό μαζί της σ' όλα τα δωμάτια, εδώ θα μου γινόταν μελαγχολική. Την αφήνω λοιπόν κι εγώ στην Ματίλντε. Η Ματίλντε θα μ' επισκεφθεί τις επόμενες μέρες κι ελπίζω τότε να γίνω πάλι καλύτερα. Ίσως να είναι η Πεντηκοστή και για μένα «η γλυκιά γιορτή». Σονίτσκα, να μου είστε χαρούμενη και ήρεμη, όλα θα γίνουν καλύτερα, πιστέψτε με. Χαιρετίστε εγκάρδια τον Καρλ, σας αγκαλιάζω θερμά. Ευχαριστώ πολύ για την ωραία φωτογραφία.

Δική σας Ρόζα

Βρόνκε, 1 Ιουνίου 1917

... τις ορχιδέες τις γνωρίζω γενικά καλά. Στο θαυμαστό θερμοκήπιο της Φραγκφούρτης ήταν μια ολόκληρη πτέρυγα γεμάτη μ' αυτές και τότε, μετά τη δίκη μου, που μ' είχαν καταδικάσει ένα χρόνο, τις μελέτησα επιμελώς για πολλές μέρες. Βρίσκω ότι έχουν στην απαλή χάρη τους και στις φανταστικές, αφύσικες φόρμες τους κάτι το τόσο φίνο, το τόσο παρακμάζον. Επιδρούν επάνω μου όπως οι χαριτωμένες, πουδραρισμένες Μαρκησίες του Ροκοκό. Τις θαυμάζω με μια εσωτερική αντίσταση και μια σχετική ανησυχία, μιας που η ίδια μου η φύση αντιτίθεται σε κάθε τι παρακμιακό και διεστραμμένο. Μου προκαλεί, για παράδειγμα, πολύ μεγαλύτερη χαρά η πικραλίδα που έχει τόσο πολύ ήλιο στα χρώματά της, κι ανοίγει – σαν κι εμένα – τελείως και με ευγνωμοσύνη σε κάθε ακτίνα του ήλιου, ενώ κλείνει πάλι ντροπαλή και στην παραμικρή σκιά.

Τι απογεύματα που έχουμε τώρα και τι νύχτες! Χτες, μια απερίγραπτη μαγεία τα είχε σκεπάσει όλα. Ο ουρανός ήταν αργά μετά τη δύση ντυμένος ένα φωτεινό παλ χρώμα με κάποιες λουρίδες ακαθόριστου χρώματος, ακριβώς σαν μια μεγάλη παλέτα που πάνω της σκούπισε τα πινέλλα του ο ζωγράφος μετά απ' την κοπιαστική μέρα για να πάει να ησυχάσει. Στον αέρα υπήρχε κάτι απ' την πνιγηρότητα της καταιγίδας, μια ελαφριά, αγωνιώδης ένταση. Τα φύλλα ήταν τελείως άψυχα, τ' αηδόνια δεν ακούγονταν πουθενά, ένα μικρό μαυροκέφαλο πουλάκι όμως δεν το έβαζε με τίποτα κάτω, πετούσε ακόμη από κλαδί σε κλαδί και φώναζε δυνατά.

Όλα έμοιαζαν σαν να περίμεναν κάτι. Καθόμουν και εγώ στο παράθυρο περιμένοντας – θεός ξέρει τι. Μετά την απομόνωση στις έξι δεν υπάρχει τίποτα μεταξύ ουρανού και γης που θα μπορούσα να περιμένω...

Βρόνκε, Κυριακή πρωί (3 Ιουνίου 1917)

Σονίτσκα, ξέρετε πού βρίσκομαι, από πού σας γράφω αυτό το γράμμα; Στον κήπο! Μετέφερα έξω ένα μικρό τραπεζάκι και τώρα κάθομαι εδώ κρυμμένη πίσω απ' τους θάμνους. Δεξιά μου η χρυσή φραγκοσταφυλιά που ευωδιάζει σαν τα αρωματικά γαρύφαλλα, αριστερά μου μια μικρή αγριομυρτιά, από πάνω μου απλώνονται τα κλαδιά ενός νεροπλάτανου και μιας νεαρής, αδύνατης καστανιάς και μπροστά μου μουρμουρίζει σιγά-σιγά με τα άσπρα φύλλα της η μεγάλη, επιβλητική και γλυκιά ασημολεύκη. Στο χαρτί που γράφω, χορεύουν οι ανάλαφρες σκιές των φύλλων αφήνοντας μικρά φωτεινά μονοπάτια και για τον ήλιο, και κάθε τόσο πέφτει μια σταγόνα νερού στο πρόσωπο και τα χέρια απ' τα υγρά φύλλα. Στην εκκλησία της φυλακής γίνεται η λειτουργία. Ο ανεπαίσθητος ήχος του όργανου κυλάει προς τα έξω, ανακατεύεται με το θόρυβο των δένδρων και την εξαίσια χορωδία των πουλιών, που σήμερα είναι όλα ευδιάθετα. Από μακρυά φωνάζει ο κούκος. Τι όμορφα που είναι, πόσο είμαι χαρούμενη, αισθάνεται κανείς σχεδόν την ψυχική διάθεση του Ιωάννη – την μεγάλη, την αλλαζονική ωριμότητα του καλοκαιριού και την μέθη της ζωής. Γνωρίζετε την σκηνή απ' το έργο του Βάγκνερ «Μάιστερσινγκερ», την λαϊκή σκηνή όταν το πολύχρωμο πλήθος χειροκροτάει: Η ημέρα του Ιωάννη! Η ημέρα του Ιωάννη! κι όλα, αρχίζουν να χορεύουν βαλς; Αυτή την ψυχική διάθεση θα μπορούσε να έχει κανείς αυτές τις ημέρες. – Και τι δεν έζησα χτες!! Πρέπει να σας τα διηγηθώ. Χτες βρήκα στο παράθυρο

των λουτρών μια πεταλούδα. Ήταν ήδη μερικές μέρες εκεί μέσα κι είχε εξουθενωθεί μέχρι θανάτου πετώντας πάνω στο σκληρό τζάμι. Τώρα υπήρχαν μόνο κάτι αδύναμα σημεία ζωής απ' τα φτερά. Όταν το παρατήρησα, ντύθηκα πάλι τρέμοντας από ανυπομονησία, σκαρφάλωσα στο παράθυρο, την πήρα με προσοχή στα χέρια μου – δεν αμυνόταν πια – και σκέφτηκα ότι είναι ήδη νεκρή. Την ακούμπησα δίπλα μου πάνω στο περβάζι του παράθυρου, μήπως και μπορούσε να συνέλθει, και να εκεί κουνήθηκε αδύναμα η φλογίτσα της ζωής, αλλά ακόμη έμενε ακούνητη. Μετά της έβαλα μπρος στις κεραίες μερικά ανοιχτά άνθη για να έχει κάτι να τρώει. Αμέσως μετά τραγούδησε μπρος το παράθυρο με τη δυνατή και καθάρια φωνή του τ' αηδόνι, έτσι που αντήχησε παντού. Εγώ είπα άθελα μου δυνατά: « Άκου, πόσο χαρούμενα τραγουδάει το πουλάκι, αυτό πρέπει να αρκεί για να σου ξαναέρθει λιγάκι ζωή»! Γέλασα κι εγώ η ίδια γι' αυτή την ομιλία μου στην μισοπεθαμένη πεταλούδα και σκέφτηκα: χαμένα λόγια! Αλλά όχι – μετά από μισή ώρα το ζωάκι ξεκουράστηκε, κυλήστηκε λίγο πέρα-δώθε και μετά πέταξε μακριά! Πόσο χάρηκα αλήθεια γι' αυτή τη διάσωση! Αυτό ήταν ένα πραγματικό βίωμα.

Τ' απόγευμα πήγα φυσικά πάλι στον κήπο. Βρίσκομαι εκεί απ' τις 8 το πρωί μέχρι τις 12 (που με φωνάζουν για φαγητό) και μετά πάλι απ' τις 3 ως τις 6. Περίμενα τον ήλιο, είχα την αίσθηση ότι θα έπρεπε, θα έπρεπε να φανεί εχθές. Αλλά δεν φάνηκε και λυπήθηκα. Πήγαινα πέρα-δώθε στον κήπο κι είδα κάτι αξιοπερίεργο στον ελαφρό αέρα: Τα υπερώριμα ανθάκια της ασημολεύκης ταρακουνιόντουσαν απ' τον αέρα και τα χνουδωτά σπόρια τους πετούσαν προς όλες τις κατευθύνσεις, γέμιζαν όλο τον αέρα σαν να ήταν χιονονιφάδες, σκέπα-

ζαν τη γη κι ολόκληρη την αυλή. Έμοιαζε τόσο υπερφυσικό, το φτερούγισμα του ασημοχνουδιού! Η ασημολεύκη ανθίζει αργότερα απ' όλα τ' άλλα ομοειδή της και χάρη στο άφθονο σκόρπισμα των σπόρων της, μικρά κλαδάκια της φυτρώνουν σαν παράσιτα απ' όλες τις σχισμές του τοίχου και ανάμεσα στις πέτρες.
Μετά στις 6 με έκλεισαν πάλι μέσα, όπως πάντα. Κάθησα λυπημένη, με βαρύ κεφάλι δίπλα στο παράθυρο, γιατί ήταν πνιγηρά. Κοιτούσα έξω, εκεί όπου κάτω απ' τις άσπρες νιφάδες των σύννεφων πάνω στο μπλε-παστέλ του ουρανού πετούσαν σε άμετρο ύψος τα χελιδόνια. Χαρούμενα πετούσαν εδώ κι εκεί κι έμοιαζαν τα μυτερά φτερά τους σαν ψαλιδάκια που κόβουν τον αέρα. Σύντομα σκοτείνιασε όμως ο ουρανός. Όλα σώπασαν. Ήρθε μια καταιγίδα, μια σύντομη δυνατή καταιγίδα με μια ισχυρή νεροποντή και δυο θορυβώδεις κεραυνούς που ταρακούνησαν τα πάντα. Μετά ακολούθησε μια σκηνή που θα μου μείνει αξέχαστη. Η καταιγίδα είχε ήδη σιγά-σιγά προχωρήσει παρακάτω. Ο ουρανός χρωματίστηκε με ένα βαθύ μονόχρωμο γκρι. Ξαφνικά βυθίστηκε ένα άλαλο, ωχρό, λες σαν φάντασμα απόβραδο, ήταν σαν να κρεμόταν πάνω στη γη ένα πυκνό, γκρι πέπλο. Η βροχή τραγουδούσε πολύ σιγά και ρυθμικά πάνω στα φύλλα, η αστραπή φώτισε για μια στιγμή με το δικό της πορφυρό χρώμα πάνω στο μολυβένιο γκρίζο του ουρανού, κι η απόμακρη βροντή του κεραυνού κυλούσε κάθε τόσο προς τα εδώ σαν το τελευταίο αδύναμο κύμα μιας πυρκαγιάς. Και στη μέση όλης αυτής της μυστικιστικής ατμόσφαιρας πέταξε άξαφνα στο πρεβάζι του παραθύρου μου τ' αηδόνι! Μέσα σ' όλη αυτή τη βροχή, στις αστραπές, στις βροντές αντηχούσε σαν μια χαρούμενη καμπάνα, τραγουδούσε σαν μεθυσμένο, σαν δαιμονισμένο, ήθελε να καλύψει

τον ήχο της βροντής, να φωτίσει το απόβραδο – δεν έχω ξανακούσει κάτι τόσο όμορφο. Το τραγούδι του, πάνω στο ουράνιο φόντο που άλλαζε συνεχώς απ' το γκρι στο κατακόκκινο, έμοιαζε σαν ένα φωτεινό ασημένιο σπινθηροβόλημα. Ήταν τόσο γεμάτο μυστικότητα, τόσο ασύληπτα όμορφο, κι εγώ επανέλαβα άθελά μου την τελευταία στροφή του ποιήματος του Γκαίτε: «Ω, αν ήσουν εδώ!»

Παντοτινά δική σας Ρόζα

Βρόνκε, 20 Ιουλίου 1917

Σονίτσκα, αγαπημένη μου. Μιας κι η τελετή της απομά-
κρυνσής μου απ' εδώ θα διαρκέσει περισσότερο απ' ότι
αρχικά υπολόγισα, σκέφτηκα ότι θα έπρεπε να λάβετε
κι ένα τελευταίο χαιρετισμό απ' το Βρόνκε. Πώς μπορέ-
σατε αλήθεια να φανταστείτε ότι δεν θα στέλνω πια
γράμματα! Τα αισθήματα που τρέφω για σας δεν έχουν
αλλοιωθεί στο ελάχιστο, δεν θα μπορούσαν άλλωστε.
Δεν σας έγραψα, γιατί ήδη απ' την αναχώρηση απ' το
Εμπενχάουζεν σας αναγνώριζα μέσα σε χιλιάδες συγκε-
χυμένα μικροπράγματα και γιατί βέβαια επίσης, για
κάποιο μικρό διάστημα δεν είχα την κατάλληλη διάθε-
ση. Γνωρίζετε βέβαια ότι θα μεταφερθώ στο Μπρεσ-
λάου. Σήμερα το πρωί αποχαιρέτησα για τελευταία
φορά τον κηπάκο μου. Ο καιρός εδώ είναι στα γκρι του,
μυρίζει βροχή και καταιγίδα. Στον ουρανό κυνηγιώνται
κάποια κουρελιασμένα σύννεφα, κι εγώ, παρ' όλα αυτά,
απόλαυσα σήμερα σ' όλη του την μεγαλοπρέπεια τον
πρωινό μου περίπατο. Αποχαιρέτησα τον μικρό, λιθό-
στρωτο δρόμο κατά μήκος του τοίχου. Αυτό το δρόμο
που εδώ και σχεδόν εννέα μήνες φιλοξένησε τα βήματά
μου, που τώρα πια γνωρίζουν την κάθε του πέτρα και το
κάθε αγριοβότανο που φυτρώνει ανάμεσα στις πέτρες.
Αυτό που μ' άρεσε περισσότερο στις πλάκες του λιθό-
στρωτου ήταν η πολυχρωμία τους: κοκκινωπές, μπλε,
πρασινωπές, γκρίζες. Προπαντός στο μακρύ χειμώνα,
που περίμενε τόσο υπομονετικά για λίγο χαρούμενο
πράσινο, τα αδηφάγα μάτια μου έψαχναν ανάμεσα στις
πέτρες για να βρουν λίγη πολυχρωμία και ζωηράδα.

Και μόλις τώρα το καλοκαίρι, ανάμεσα στις πέτρες υπήρχαν τόσα πολλά περίεργα και ενδιαφέροντα που μπορούσες να δεις! Εδώ φωλιάζουν τώρα μιλιούνια οι άγριες σφίγγες και μέλισσες. Ανοίγουν τρύπες ανάμεσα στις πέτρες, στρογγυλές τρύπες σαν καρύδια, και πιο βαθιά έχουν ολόκληρους διαδρόμους. Φέρνουν το χώμα απ' εκεί μέσα έξω στην επιφάνεια και το στιβάζουν σε πολύ όμορφους σωρούς. Στο εσωτερικό τοποθετούν τα αυγά τους και δουλεύουν την κηρήθρα και το αγριόμελο. Βρίσκονται σ' ένα ασταμάτητο μέσα-έξω και έπρεπε να προσέξω πολύ κατά τον περίπατο μου για να μην ταρακουνήσω τα υπόγεια διαμερίσματα. Μετά βλέπεις στα περισσότερα σημεία του δρόμου τα μονοπάτια των μυρμηγκιών, του βρίσκονται κι αυτά σ' ένα ατέρμονο πήγαινε-έλα. Κι είναι η διαδρομή τους τόσο εξόφθαλμα ευθύγραμμη, λες και γνωρίζουν σαν τίποτα άλλο τον μαθηματικό τύπο, που λέει ότι η ευθεία είναι ο συντομότερος δρόμος ανάμεσα σε δυο σημεία (κάτι που είναι, για παράδειγμα, τελείως άγνωστο σε πρωτόγονους λαούς). Μετά βλέπεις τα άφθονα αγριοβότανα που φουντώνουν στον τοίχο. Κάποια απ' αυτά τα λουλουδάκια ανθίζουν ήδη και κυματίζουν με τις νιφάδες τους και κάποια άλλα συνεχίζουν ακούραστα και κρατάν τα μπουμπούκια τους. Κι ακόμη μια ολόκληρη γενιά νεαρών δενδρυλλίων που αυτή την άνοιξη, κυριολεκτικά κάτω απ' τα μάτια, ξεφύτρωσαν μέσα απ' τη γη στη μέση του δρόμου ή δίπλα στον τοίχο. Μια μικρή ακακία, που αναβλάστησε, απ' ότι φαίνεται φέτος, από κάποιο λοβό που έπεσε απ' το παλιό δέντρο. Και μια ολόκληρη σειρά από μικρές ασημόλευκες, που ήρθαν κι αυτές στον κόσμο μόλις αυτό τον Μάη και παρ' όλα αυτά είναι ήδη καταστόλιστες με τ' ασπροπράσινα φύλλα τους που λικνίζονται με χάρη στον αέρα, ίδια και απαράλλαχτα

με τις παλιές. Πόσες φορές δεν περπάτησα ανάμεσά τους, τι διαφορετικά πράγματα που σκεπτόμουν κι αισθανόμουν τότε! Μέσα στον άγριο χειμώνα άνοιγα συχνά ένα μονοπάτι με τα πόδια μου πάνω στο φρέσκο χιόνι, με τη συνοδεία του μικρού, πολυαγαπημένου μου αιγιθαλού. Μ' αυτό το μικρό πουλάκι που ήλπιζα να το ξαναδώ το φθινόπωρο και τώρα δεν θα με ξαναβρεί πια, όταν έρθει στη γνωστή γωνία του κολατσιού του στο παράθυρό μου. Το Μάρτη, μετά την ανελέητη παγωνιά, γλύκανε για κανά δυο μέρες ο καιρός, και το μικρό μου μονοπάτι μετατράπηκε σε ποταμάκι. Θυμάμαι ακόμη το απαλό αεράκι εκείνων των ημερών που σούφρωνε το νερό σε μικρά κυματάκια και τις πέτρες του τοίχου που καθρεφτίζονταν ζωντανά και λαμπερά πάνω στο νερό. Μετά ήρθε τελικά ο Μάης και ο πρώτος μενεξές που σας έστειλα. Εκεί που πηγαινοερχόμουνα, σήμερα, παρατηρούσα και σκεπτόμουνα, είχα συνέχεια στο μυαλό το σιγοψυθίρισμα από ένα στίχο του Γκαίτε:

Ο Γέροντας ο Μέρλιν μες σε τάφο αστραφτερό
όπου όντας παληκάρι τον απάντησα κι εγώ...[1]

Γνωρίζετε σίγουρα πώς συνεχίζει. Το ποίημα δεν είχε φυσικά καμιά σχέση ούτε με τη διάθεσή μου, μα ούτε και μ' αυτά που απασχολούσαν την ψυχή μου. Ήταν μόνο η μουσική των λέξεων κι η παράξενη μαγεία του ποιήματος που με γαλήνευαν. Ούτε κι η ίδια ξέρω, το πώς συμβαίνει σε κάθε μεγάλη έξαψη ή αναταραχή να μ' αγγίζει τόσο βαθιά ένα τόσο όμορφο ποίημα, κι ιδιαίτερα ο Γκαίτε. Είναι σχεδόν πια μια φυσιολογική επίδραση, που μοιάζει σαν ένα εξαιρετικό ποτό που κελαρύζει πάνω στα διψασμένα χείλη, που δροσίζει τα σωθικά μου και γιατρεύει την ψυχή και το σώμα μου. Το ποίημα

1. Απ' το ποίημα του Γκαίτε «Το κοπτικό τραγούδι»

απ' τη «δυτικο-ανατολική ποιητική συλλογή» που είχατε αναφέρει στο τελευταίο σας γράμμα, δεν το ξέρω. Αντιγράψτε το μου παρακαλώ. Κι είναι ακόμη ένα που επιθυμώ εδώ και πολύ καιρό και λείπει απ' τον τόμο του Γκαίτε που έχω, «ο χαιρετισμός των λουλουδιών». Αυτό είναι ένα μικρό ποιηματάκι με τέσσερις ή έξι στροφές που είναι απερίγραπτα όμορφο και το ξέρω από ένα τραγούδι του Βολφ. Η τελευταία του στροφή έχει ως εξής:

Ταχιά την κορφολόγησα
μ' ολόφλογο καρδιάς καημό
κι απέ την καταφρόνεσα
αχ, για μακρύν καιρό!

Η μουσική απόδοση του ακούγεται τόσο θεία, ευαίσθητα και αγνά σαν ένα γονάτισμα σε μια άφωνη λατρεία. Αλλά δυστυχώς δεν ξέρω πια το κείμενο και θα ήθελα πολύ να το έχω.

Χτες τ' απόβραδο, κατά τις εννιά, έζησα ακόμη ένα απίθανο θέαμα. Καθόμουν στον καναπέ και παρατήρησα πάνω στο τζάμι του παράθυρου την φωτεινή αντανάκλαση από κάτι το ροδαλό, που με εξέπληξε γιατί ο ουρανός ήταν τελείως γκρίζος. Έτρεξα στο παράθυρο, κι εκεί ριζώθηκα ακίνητη. Πάνω στην ολοκληρωτικά γκρίζα μονοτονία του ουρανού, δραπέτευε απ' την ανατολή ένα μεγάλο σύννεφο πνιγμένο σε ένα υπέργειο, πανέμορφο ροζ χρώμα, έτσι μόνο του για τον εαυτό του αποκομένο απ' όλα τ' άλλα, που λες κι έμοιαζε σαν ένα χαμόγελο, σαν ένας χαιρετισμός από άγνωστη άβυσσο. Ανέπνεα απελευθερωμένη κι έτσι, χωρίς να το θέλω, άπλωσα τα χέρια μου προς την μαγευτική εικόνα. Όταν υπάρχουν τέτια χρώματα, τέτια σχήματα, τότε η ζωή είναι όμορφη κι αξίζει να τη ζει κανείς, έτσι δεν είναι; Αποζητούσα με το βλέμμα κάθε τι απ' την φωτεινή

εικόνα και ρουφούσα κάθε ακτίνα του, ώσπου ξαφνικά έβαλα τα γέλια με τον ίδιο μου τον εαυτό. Θεέ μου, ο ουρανός και τα σύννεφα κι όλη η ομορφιά της ζωής δεν πρόκειται να μείνουν στο Βρόνκε, ούτως ώστε να πρέπει να τ' αποχαιρετίσω. Όχι, θα φύγουν κι αυτά μαζί μου, και θα μείνουν μαζί μου, όπου κι αν βρίσκομαι, όσο κι αν ζήσω ακόμα.
Σύντομα θα σας αναφέρω για το Μπρεσλάου, επισκεφτείτε με, όσο πιο σύντομα μπορείτε. Χαιρετείστε εγκάρδια τον Καρλ εκ μέρους μου.
Σας αγκαλιάζω πολλές φορές. Στο επανιδείν, στην ενατή μου φυλακή.

Η πιστή σας Ρόζα

Μπρεσλάου, 2 Αυγούστου 1917

Το γράμμα σας, που έλαβα την 28η, ήταν η πρώτη είδηση που έφτανε απ' τον έξω κόσμο ως εμένα και μπορείτε εύκολα να σκεφτείτε το πόσο με χαροποίησε. Στην πολύτιμη φροντίδα σας για μένα, παίρνετε πάρα πολύ τραγικά την μετακόμισή μου. Η ζωή του καθένα από μας είναι συνεχώς «επί ποδός», κι εγώ δέχομαι, όπως άλλωστε ξέρετε, όλες τις μεταβολές της μοίρας με την απαραίτητη, πρόσχαρη ηρεμία. Έχω προσαρμοσθεί ήδη καλά εδώ, σήμερα φτάσανε κι οι κούτες με τα βιβλία μου απ' το Βρόνκε. Σύντομα λοιπόν θα μοιάζουν τα δυο κελιά μου εδώ, με τα βιβλία και τις φωτογραφίες και τα λιτά στολίδια μου – που συνήθως τα κουβαλάω μαζί μου – τόσο οικεία και ευχάριστα, όπως στο Βρόνκε, και θα πηγαίνω πια με διπλή χαρά στη δουλιά. Αυτό που μου λείπει εδώ, είναι φυσικά η σχετική ελευθερία κινήσεων που είχα εκεί, μιας και τα κελιά ήταν ανοιχτά όλη τη μέρα, ενώ εδώ είμαι απλά κλειδωμένη, όπως επίσης κι ο θαυμάσιος αέρας, ο κήπος και πάνω απ' όλα τα πουλιά! Δεν έχετε ιδεά πόσο ήμουνα δεμένη μ' αυτή τη λιλιπούτεια κοινωνία. Όλα αυτά μπορεί φυσικά κανείς να τα στερηθεί και σύντομα θα έχω ξεχάσει ότι κάποτε ήμουν καλύτερα απ' ότι εδώ. Η όλη κατάσταση εδώ είναι σχεδόν ίδια όπως στην Μπαρνιμστράσσε, μόνο που λείπει η όμορφη, πράσινη αυλή του νοσοκομείου, εκεί όπου κάθε μέρα έκανα όλο και κάποια μικρή ζωολογική ή βοτανολογική ανακάλυψη. Στην μεγάλη λιθόστρωτη αυλή που μου χρησιμεύει εδώ για τους περιπάτους μου, δεν υπάρχει τίποτα για ν' «ανακαλύ-

ψεις». Προσκολλάω με πείσμα το βλέμμα όταν περπατάω πάνω στις γκρίζες πλάκες του λιθόστρωτου, για να αποφεύγω τη θέα της ματιάς των φυλακισμένων που δουλεύουν στην αυλή. Γιατί είναι ένα συνεχές βάσανο για μένα να τους βλέπω μεσ' την εξευτελιστική φορεσιά τους, κι ανάμεσά τους μερικούς που έχασαν τα σημάδια της ηλικίας, του φύλου, των προσωπικών χαρακτηριστικών, σφραγισμένοι απ' αυτή τη βαθιά ανθρώπινη υποβάθμιση, κι είναι αυτοί οι ίδιοι όμως που τραβάνε όλο και πάλι το βλέμμα μου με τον μαγνητισμό του πόνου τους. Φυσικά υπάρχουν εδώ και κάποιες μοναδικές φιγούρες, τις οποίες ούτε καν το ρούχο της φυλακής μπορεί να επισκιάσει, χαρμόσυνο θέαμα θα ήταν για τα μάτια ενός ζωγράφου. Έτσι ανακάλυψα εδώ ήδη μια νεαρή εργάτρια στην αυλή, που η λεπτή σφιχτοδεμένη σιλουέτα της όπως επίσης και το μαντηλοδεμένο κεφάλι της με το αυστηρό προφίλ θυμίζουν άμεσα τις μορφές του Millet[1]. Είναι μια απόλαυση να παρατηρείς με τι ευγένεια στις κινήσεις κουβαλάει τα φορτώματα και το λεπτό πρόσωπο με το τσιτωμένο δέρμα και την ομοιόμορφη κάτασπρη χροιά του θυμίζει μια τραγική μάσκα πιερότου. Συμμορφωμένη όμως απ' την λυπητερή εμπειρία, κάνω το κάθε τι για να ξεφεύγω απ' το δρόμο τέτιων πολλά υποσχόμενων υπάρξεων. Στην Μπαρμινστράσσε είχα ανακαλύψει μια φυλακισμένη με πραγματικά βασιλική σιλουέτα και παράστημα και σκέφτηκα ότι θα υπάρχει και ένα αντίστοιχο «εσωτερικό» επιπρόσθετα. Μετά ήρθε σαν άνθρωπος για όλες τις δουλιές στο σταθμό μου, και μέσα σε δυο μέρες αποκαλύφθηκε ότι κάτω απ' αυτή την όμορφη μάσκα κρυβόταν μια

1. Jean Francois Millet, γάλλος ζωγράφος.

τέτιου βαθμού ανοησία και χαμηλή φρόνηση, που μ' ανάγκασαν στο εξής να αποστρέφω πάντα το βλέμμα όταν τη συναντούσα στο δρόμο μου. Τότε σκέφτηκα ότι, η Αφροδίτη της Μήλου κατόρθωσε να κρατήσει τη φήμη της μέσα στους αιώνες σαν η ομορφότερη των γυναικών, επειδή σώπαινε. Αν άνοιγε κάποτε το στόμα της, θα μπορούσε ίσως ν' αποδειχθεί, ότι στην πραγματικότητα ήταν μια πλύστρα ή μια ράφτρα, κι όλη της η χάρη θα πήγαινε τότε κατά διαόλου. Απέναντί μου βρίσκεται η φυλακή των ανδρών, το σύνηθες, μελαγχολικό κοκκινότουβλο κτίσμα. Πάνω όμως απ' τον τοίχο βλέπεις τις πράσινες κορφές των δέντρων κάποιου κήπου. Ένας μεγάλος αίγειρος, που όταν φυσάει δυνατά στέλνει ξεκάθαρο το μουρμούρισμά του, και μια σειρά με πολλούς ανοιχτόχρωμους μέλεγους, που είναι στολισμένοι με χρυσά (αργότερα καφέ σκούρα) τσαμπιά με λοβούς. Τα παράθυρα βλέπουν βορειοδυτικά, κι έτσι μπορώ μερικές φορές να κοιτάζω τα ωραία σύννεφα του απόβραδου, και ξέρετε ότι και μόνο ένα τέτοιο ροζ σύννεφο μπορεί να με συγκλονίσει και να μ' ανταμείψει για όλα. Αυτή τη στιγμή – στις 8 το βράδυ (στην πραγματικότητα λοιπόν στις 7) – ο ήλιος μόλις κι έχει κρυφτεί πίσω απ' την άκρη του τοίχου της φυλακής των αντρών, λάμπει ακόμη εκθαμβωτικά μέσα απ' τις τρύπες της γυάλινης οροφής κι ολόκληρος ο ουρανός χρυσαφίζει. Αισθάνομαι πολύ καλά και πρέπει – ούτε εγώ η ίδια ξέρω το γιατί – να σιγοτραγουδήσω το «Αβε Μαρία» του Γκουντίν (το ξέρετε φυσικά;) Σας ευχαριστώ πολύ για τις αντιγραφές των ποιημάτων του Γκαίτε. «Οι εξουσιοδοτημένοι άντρες» είναι πραγματικά όμορφοι, αν και δεν θα τους είχα από μόνη μου προσέξει. Καμιά φορά αφήνεται κανείς στο να του υποδείξουν την ομορφιά ενός πράγματος. Θα ήθελα να σας παρακαλέσω, όποτε

βρείτε την ευκαιρία να μου αντιγράψετε τον «τάφο του Ανακρέοντα». Τον ξέρετε καλά; Εγώ το κατάλαβα σωστά, φυσικά πρώτα μέσα απ᾽ τη μουσική του Ούγκο Βολφ. Στο τραγούδι αυτό δίνει πραγματικά μια αρχιτεκτονική σύνθεση: νομίζει κανείς ότι βλέπει μπροστά του ένα ελληνικό ναό.
Ρωτάτε, «πώς γιατρεύεται κανείς», πώς κάνει κάποιος τους «αυθύπαρκτους δαιμόνους» που κρύβει μέσα του να σωπάσουν; Σονίτσκα, δεν ξέρω κανένα καλύτερο φάρμακο γι᾽ αυτό, απ᾽ αυτή την ίδια τη σύνδεση με τη χαρά και την ομορφιά της ζωής, που βρίσκεται παντού και πάντα γύρω μας, αρκεί μόνο να καταλαβαίνει κανείς, να χρησιμοποιεί τα μάτια και τα αυτιά και την εσωτερική ισορροπία που δημιουργούν, υπερυψώνοντάς μας πάνω από κάθε τι εκνευριστικό και μικρό...
Να τώρα – έκανα μια μικρή παύση για να παρατηρήσω τον ουρανό – ο ήλιος βυθίστηκε πολύ πιο βαθιά πίσω απ᾽ το κτίριο και ψηλά επάνω αιωρούνται – ένας θεός ξέρει από πού – αθόρυβα, μυριάδες από μικρά συνοδοιπόρα σύννεφα, στις άκρες χρυσαφίζουν και στο κέντρο έχουν το γνώριμο γκρίζο τους, κι όλα στρέφουν προς το βορρά τα κουρελιασμένα περιγράμματά τους. Υπάρχει τόσο πολύ ξεγνοιασιά και δροσερό χαμόγελο σ᾽ αυτή την κίνηση των νεφών, που πρέπει κι εγώ να γελάσω μαζί της, όπως πρέπει άλλωστε πάντα να συμμετέχω στο ρυθμό της ζωής που με περιβάλλει. Πώς θα μπορούσε κανείς με τέτιο καιρό να είναι «θυμωμένος» ή μικροπρεπής; Μην ξεχάσετε ποτέ να κοιτάτε γύρω σας, τότε θα είστε πάλι και πάντα «καλά».
Μου κάνει λίγο εντύπωση ότι ο Καρλ θέλει ένα ειδικό βιβλίο για το κελάιδισμα των πουλιών. Για μένα η φωνή των πουλιών είναι αξεχώριστη απ᾽ την όλη τους στάση και ζωή, με ενδιαφέρει μονάχα το όλο, όχι κάποια

αποκομένη λεπτομέρεια. Δώστε του ένα καλό βιβλίο περί ζωογεωγραφίας, αυτό θα του προκαλέσει σίγουρα πολύ ενδιαφέρον.
Ελπίζω ότι θα έρθετε σύντομα να μ᾽ επισκεφθείτε! Όσο έχετε ακόμη την άδεια, τηλεγραφείστε μου. Σας αγκαλιάζω πολλές φορές.

Δική σας Ρόζα

Ο Θεός να με συγχωρέσει, 8 σελίδες έγραψα πάλι! Λοιπόν αρκεί γι᾽ αυτή τη φορά. Ευχαριστώ για τα βιβλία.

Πείτε σας παρακαλώ αμέσως στην Ματίλντε, ότι για την υπόθεσή μου της Λειψίας, έχει οριστεί η 8η Μ. ως ημερομηνία αναθεώρησης, στη Δρέσδη, στο ανώτερο κρατικό δικαστήριο, Γκερίχτστρασσε 2[II], δωμάτιο 154. Πρέπει να το διαβιβάσει στο δικηγόρο μου.

[Μέσα Νοέμβρη 1917]

Αγαπημένη μου Σονίτσκα, ελπίζω να μου δοθεί πάλι σύντομα η ευκαιρία να σας στείλω το γράμμα, αγγίζω με λαχτάρα την πέννα. Για πόσο διάστημα αλήθεια αναγκάστηκα να στερηθώ αυτή την αγαπημένη μου συνήθεια, να κουβεντιάζω μαζί σας τουλάχιστον πάνω στο χαρτί! Δεν γινόταν όμως, τα λίγα γράμματα που μου επιτρεπόταν να γράψω έπρεπε να τα φυλάξω για τον Χανς Ντίφενμπαχ[1], που άλλωστε τα περίμενε. Τώρα πέρασε πια κι αυτό, τα δυο τελευταία μου γράμματα ήταν ήδη γραμμένα για ένα νεκρό, το ένα μου στάλθηκε ήδη πίσω. Ακόμη δεν μπορώ να διανοηθώ αυτό που έγινε. Ας μην μιλάμε όμως καλύτερα γι' αυτό, μου είναι καλύτερα όταν κανονίζω τέτια πράγματα μόνη με τον εαυτό μου. Κι αν κάποιος θέλει να με προετοιμάσει «φιλεύσπλαχνα» για την κακιά είδηση, και θέλει να με «παρηγορήσει» μέσω του δικού του θρήνου, όπως έκανε η Κλάρα, ε, αυτό με εξοργίζει ανείπωτα. Το ότι οι πιο κοντινοί μου φίλοι με ξέρουν μετά από όλα αυτά τόσο λίγο και με υποτιμούν, μιας και δεν αντιλαμβάνονται ότι: Το καλύτερο και ευγενέστερο σ' αυτές τις περιπτώσεις είναι να μου το πουν το ταχύτερο δυνατό, αλλά απλά και σύντομα με δυο λέξεις: Είναι νεκρός – αυτό με θλίβει βαθιά. Μ' αυτά τα λόγια όμως τέλος.
Σονίτσκα αγαπημένο μου πουλάκι, πόσο συχνά σας σκέφτομαι. Πολύ περισσότερο νιώθω ότι είστε διαρκώς

1. Ο Χανς Ντίφενμπαχ σκοτώθηκε στον πόλεμο.

στο πλάι μου και έχω μονίμως το συναίσθημα ότι είστε μόνη και εξανεμισμένη σαν ένα ξεπαγιασμένο σπουργίτι και θα 'πρεπε να είμαι δίπλα σας, να σας δίνω χαρά και ανακούφιση. Τι κρίμα, για όλους αυτούς τους μήνες και τα χρόνια που περνούν τώρα, χωρίς να μπορούμε να ζήσουμε μαζί τις τόσες ωραίες στιγμές, παρ' όλα αυτά τα απαίσια που συμβαίνουν στον κόσμο. Ξέρετε Σονίτσκα, όσο περισσότερο διαρκεί αυτό, κι όσο περισσότερα είναι τα αισχρά και τερατώδη που συμβαίνουν κάθε μέρα, ξεπερνώντας όλα τα μέτρα και τα όρια, τόσο πιο ήρεμη και δυνατή γίνομαι μέσα μου. Είναι όπως όταν κάποιος βρίσκεται απέναντι σ' ένα φυσικό στοιχείο, σ' ένα μπουρίνι, σε μια πλημμύρα, σε μια έκλειψη ηλίου, που δεν μπορεί να τα αντιμετωπίσει με ηθικά μέτρα, αλλά πρέπει μόνο να τα εξετάσει σαν κάτι το δεδομένο, σαν αντικείμενο της προόδου και της γνώσης.
Τελικά δεν έχει νόημα να οργίζεσαι και να επαναστατείς ενάντια σ' όλη την ανθρωπότητα.
Αυτοί είναι προφανώς οι μόνοι αντικειμενικοί εφικτοί δρόμοι της ιστορίας και θα πρέπει κανείς να τους ακολουθεί, χωρίς όμως να κάνει λάθος στην κύρια κατεύθυνση. Έχω την αίσθηση ότι όλος αυτός ο ηθικός βούρκος πάνω στον οποίο περπατάμε, αυτό το μεγάλο τρελοκομείο που ζούμε, μπορεί να μεταπηδήσει απ' τη μια μέρα στην άλλη στο αντίθετο – σαν να τον άγγιξε μια μαγική ράβδος – σε κάτι απίστευτα μεγάλο και ηρωικό. Κι αν ο πόλεμος κρατήσει μερικά χρόνια ακόμη – όχι μόνο μπορεί, αλλά πρέπει να γίνει αυτό.
Τότε αυτοί ακριβώς οι ίδιοι άνθρωποι που τώρα προσβάλλουν μπροστά στα μάτια μας το όνομα άνθρωπος, θα προχωρήσουν με ηρωισμό μπροστά, όλα τα σημερινά θα σβυστούν, θα εξολοθρευτούν και θα ξεχαστούν, σαν να μην υπήρξαν ποτέ. Αυτή η σκέψη μου φέρνει άμετρη

χαρά και την ίδια στιγμή μέσα μου υψώνεται μια φωνή που ζητάει αντίποινα και τιμωρία: Πώς μπορούν να ξεχαστούν και να μείνουν ατιμώρητες όλες αυτές οι παλιανθρωπιές; Κι αυτό το σημερινό κατακάθι της ανθρωπότητας, πώς μπορεί να προχωρήσει αύριο με υψωμένο κεφάλι, και πιθανά στεφανωμένο με δάφνες, στα ύψη της ανθρωπότητας και να βοηθήσει στην πραγματοποίηση των υψηλότερων ιδανικών; Αλλά έτσι είναι η ιστορία. Ξέρω πολύ καλά ότι δεν πρόκειται ποτέ να γίνουν οι λογαριασμοί της «δικαιοσύνης» κι ότι πρέπει να τα δεχτεί πια κανείς όλα έτσι. Θυμάμαι ακόμη, όταν σαν φοιτήτρια στη Ζυρίχη διάβαζα με καυτά δάκρυα το βιβλίο του καθηγητή Ζίμπερς «Otscherki perwobytnoi ekonomitscheskoi kultury», όπου περιέγραφε την συστηματική εκδίωξη και καταστροφή των ερυθρόδερμων της Αμερικής από τους Ευρωπαίους. Κι έσφιγγα τις γροθιές μου από απόγνωση, όχι μόνο για το ότι ήταν εφικτό κάτι τέτιο, αλλά γιατί όλα αυτά έμειναν ατιμώρητα, χωρίς εκδίκηση και αντίποινα. Έτρεμα απ' τον πόνο, γιατί όλοι αυτοί οι Ισπανοί, οι Αγγλοαμερικάνοι έχουν προ πολλού πεθάνει και σαπίσει και δεν μπορούν να ξαναναστηθούν για να ζήσουν πάνω τους όλα αυτά τα μαρτύρια που έκαναν στους Ινδιάνους. Αλλά αυτά είναι παιδαριώδεις αντιλήψεις, κι έτσι οι σημερινές αμαρτίες ενάντια στο άγιο πνεύμα κι όλη η προστυχιά θα χαθούν στην ανακατωσούρα των ανεξόφλητων λογαριασμών της ιστορίας και σύντομα θα είναι όλοι πάλι «ένας ενωμένος λαός από αδέρφια». Αυτό το κατάλαβα για τα καλά σήμερα που διάβαζα το τηλεγράφημα, που έστειλαν οι βιενέζοι σοσιαλδημοκράτες στην κυβέρνηση του Λένιν στην Πετρούπολη. Ευχές για καλή τύχη και ενθουσιώδης συναίνεση! Οι Άντλερ, Περνεστόρφερ, Ρένερ, Αούστερλιτς – και οι Ρώσοι που χύνουν το αίμα

της καρδιάς τους! Αλλά έτσι θα γίνει. Κι αργότερα κανείς δεν θα θέλει να είχε γίνει διαφορετικά... Εξ άλλου, απ' την αρχή αυτού του κόσμου δεν ήταν διαφορετικά.

Διαβάστε το «Les dieux ont soif»[1] του Ανατόλ Φρανς. Θεωρώ το έργο πολύ μεγάλο κυρίως γιατί επιδεικνύει μια μεγαλοφυή μανία για κάθε τι το ανθρώπινο: Κοιτάξτε, από τέτιες θλιβερές υπάρξεις και τέτιες καθημερινές μικρότητες γίνονται, στις κατάλληλες στιγμές της ιστορίας, τα γιγάντια γεγονότα και οι μνημειώδεις χειρονομίες. Καθένας πρέπει να τα παίρνει όλα, τόσο στο κοινωνικό γίγνεσθαι, όσο και στην προσωπική ζωή: ήρεμα, γενναιόδωρα και μ' ένα απαλό χαμόγελο. Πιστεύω ακράδαντα ότι τελικά θα αλλάξουν όλα προς το σωστότερο μετά τον πόλεμο ή στο τέλος του πολέμου, μόνο που, απ' ότι φαίνεται, πρέπει πρώτα να περάσουμε μέσα από την περίοδο των χειρότερων, απάνθρωπων παθών.

Είναι για γέλια και για κλάματα ότι ένα τόσο ευαίσθητο πουλάκι που γεννήθηκε για να λιάζεται και να τραγουδάει ανέμελα, όπως εσείς, χτυπήθηκε απ' τη μοίρα, σε μια απ' τις πιο μαύρες και απαίσιες περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας. Αλλά σε κάθε περίπτωση εμείς θα περάσουμε χέρι με χέρι αυτούς τους καιρούς και θα τα καταφέρουμε.

Καλά που το θυμήθηκα. Τα τελευταία μου λόγια ξύπνησαν μέσα μου μια άλλη εικόνα, ένα γεγονός που θα ήθελα να σας το εξομολογηθώ, γιατί μου φάνηκε τόσο ποιητικό και συγκινητικό. Διάβασα τελευταία σε ένα επιστημονικό έργο για το ταξίδι των πουλιών, που μέχρι

1. «Οι θεοί διψούν».

τώρα ήταν ένα αρκετά αινιγματικό φαινόμενο. Έλεγε λοιπόν ότι παρατηρήθηκε πως διαφορετικά είδη, που συνήθως πολεμιούνται και καταστρέφονται σαν θανάσιμοι εχθροί, κάνουν ειρηνικά δίπλα-δίπλα το μεγάλο ταξίδι προς το νότο πάνω απ' τη θάλασσα. Το χειμώνα ταξιδεύουν τεράστια σμήνη πουλιών προς την Αίγυπτο, σφυρίζοντας σαν σύννεφα στον αέρα και μαυρίζοντας τον ήλιο. Σ' αυτά τα σμήνη πετούν, ανάμεσα στα γεράκια, τους αητούς, τις κουκουβάγιες, χιλιάδες μικρότερα ωδικά, όπως κορυδαλλοί, χρυσοκοκόρια, αηδόνια, χωρίς κανένα φόβο ανάμεσα στα αρπαχτικά, που αλλιώτικα τα κατατρέχουν. Στο ταξίδι φαίνεται ότι επικρατεί μια σιωπηρή θεϊκή ειρήνη. Όλοι επιδιώκουν τον κοινό στόχο και πέφτουν μισοπεθαμένα απ' την κούραση δίπλα στο Νείλο για να ξεχωριστούν πάλι σε είδη και συνομοταξίες. Κι ακόμη περισσότερο: Παρατηρήθηκε ότι σ' αυτό το ταξίδι «πάνω απ' τη μεγάλη λίμνη», μεγάλα πουλιά μεταφέρουν στην πλάτη τους πολλά μικρότερα. Κάποιοι είδαν σμήνη διερχόμενων γερανών («Κοίτα δω! Κοίτα δω. Τιμόθεε!»[1]) του κουβαλούσαν στην πλάτη τους μικρούλικα ωδικά πουλιά που τιτίβιζαν! Δεν είναι απίθανο;

Όταν λοιπόν θα έρθει και για μας η ώρα να πετάξουμε μέσα απ' τη θύελλα και τις κακουχίες «πάνω απ' τη μεγάλη θάλασσα», τότε θα πάρουμε τη Σονίτσκα στην πλάτη κι εκείνη θα μας τραγουδάει ανέμελα στο ταξίδι...

Πείτε μου, πήγατε ξανά στο Βοτανικό; Κοιτάξτε να μην το παραλείψετε! Εκεί υπάρχει πάντα κάτι για να δεις – κι αν προσέχει κανείς το κελάιδισμα των πουλιών – και

1. Απ' την μπαλάντα του Σίλλερ «Οι γερανοί του Ιβύκου».

να ακούσεις. Χάρηκα τόσο πολύ που σας άρεσε ο «Ορφέας». Πώς μπορείτε πάντα να ισχυρίζεστε ότι δεν είστε μουσικός τύπος, όταν σας συγκλονίζει τόσο μια ωραία μουσική; Στην πραγματικότητα είναι επώδυνο – τουλάχιστον για μένα – να πρέπει τελείως μόνη να απολαύσω μια τέτια όμορφη μουσική. Ο Τολστόι κατά τη γνώμη μου, απέδειξε, μια βαθύτατη κατανόηση όταν έλεγε ότι η τέχνη είναι ένα κοινωνικό μέσο επικοινωνίας, μια κοινωνική «γλώσσα». Υπάρχει για να επικοινωνεί με ανθρώπους πνευματικά συγγενείς. Κι αισθάνεται κανείς την πιο πικρή μοναξιά στους γλυκούς ήχους μιας εξαίσιας μουσικής ή μπροστά σ' ένα βαθυστόχαστο πίνακα.

Πρόσφατα ανακάλυψα, σε μια κατά τ' άλλα κακόγουστη κι αλλοπρόσαλλη ποιητική συλλογή, ένα ποίημα του Ούγκο φον Χόφμανσταλ[1]. Συνήθως δεν μ' αρέσει καθόλου, τον βρίσκω εξεζητημένο, πονηρό, ασαφή, δεν τον καταλαβαίνω απλά καθόλου. Αυτό το ποίημά του όμως μου άρεσε πολύ και μου έκανε μια πολύ δυνατή ποιητική εντύπωση. Σας το βάζω μαζί με το γράμμα, ίσως σας φέρει και σας χαρά.

Τώρα έχω βυθιστεί βαθιά μέσα στη Γεωλογία. Ίσως να φαντάζεστε ότι είναι μια ξερή επιστήμη, αυτό είναι όμως μια πλάνη. Τη διαβάζω με πυρετώδες ενδιαφέρον κι ολόψυχη ευχαρίστηση. Προεκτείνει κολοσιαία τον πνευματικό ορίζοντα και προσφέρει μια ενιαία, ολόπλευρη αντίληψη για τη φύση, κάτι που δεν μπορεί καμιά άλλη επιμέρους επιστήμη.

Θα ήθελα πολλά να σας διηγηθώ γι' αυτά, αλλά για κάτι τέτιο θα 'πρεπε να μιλήσουμε. Θα 'πρεπε να κάνουμε

1. «Πριν μέρες» του Ούγκο φον Χόφμανσταλ.

μαζί ένα πρωινό περίπατο στο πράσινο του Σιντέντε ή να συνοδεύσουμε η μία την άλλη κανά δυο φορές μέχρι το σπίτι κάτω απ' το φως της ήσυχης, φεγγαρόλουστης νύχτας. Τι διαβάζετε; Τι γίνεται με το «θρύλο του Λέσινγκ»; Θέλω να τα ξέρω όλα για σας. Γράψτε μου – όταν είναι δυνατό – αμέσως με τον ίδιο τρόπο ή τουλάχιστον μέσω της επίσημης οδού, χωρίς ν' αναφέρετε αυτό το γράμμα. Μετράω ήδη σιωπηρά τις βδομάδες, μέχρι τη μέρα που θα σας ξαναδώ εδωπέρα. Αυτό θα γίνει αμέσως μετά την Πρωτοχρονιά, έτσι δεν είναι; Πόσο χαίρομαι ήδη, αλήθεια, γι' αυτό! Σονίτσκα, θα ήθελα να σας παρακαλέσω για ένα χριστουγεννιάτικο δώρο: μια δική σας φωτογραφία. Θα ήταν το ωραιότερο πράγμα που θα μπορούσατε να μου δώσετε. Τι γράφει ο Καρλ; Πότε θα τον ξαναδείτε; Δώστε χιλιάδες χαιρετισμούς από μένα. Σας αγκαλιάζω και σας σφίγγω το χέρι, αγαπημένη, αγαπημένη μου Σονίτσκα! Γράψτε μου σύντομα και πολλά!

Δική σας Ρόζα

Μπρεσλάου, 24 Νοέμβρη 1917

Αγαπητή μου, μικρή Σονίτσκα, το είχα ούτως ή άλλως αποφασίσει να εκμεταλλευτώ για άλλη μια φορά την ευκαιρία για να σας γράψω. Τώρα με πρόλαβε και το χτεσινό γράμμα σας και πρέπει να μιλήσω μαζί σας, αν και δεν έχω, όπως θάθελα, αρκετό χρόνο κι ησυχία.

Μην λέτε τέτιες κουβέντες, «υστερική κυράτσα», αγαπημένη μου. Δεν καταλαβαίνετε λοιπόν, δεν έχετε προσέξει ότι οι καλύτερες γυναίκες βρίσκονται στην ίδια κατάσταση με σας; Κοιτάξτε τα μάτια της φτωχής Μάρτα, γεμάτα από ανείπωτο πόνο και ένα τέτιο ανεξάντλητο φόβο – φόβο για το ότι έκλεισαν ήδη οι πύλες της ζωής, χωρίς να γευτεί και να αγγίξει καν την καθ' αυτό ζωή. Η Λουίζε – όταν την πρωτογνώρισα ήταν ένας τελείως άλλος άνθρωπος απ' ότι τώρα – ρωμαλαία, ευτυχισμένη, σχεδόν ασυγκίνητη, δυνατή. Από τότε ο πόνος της συναναστροφής μ' άλλους ανθρώπους, εκτός απ' τον άντρα της, την έκαναν ένα ευαίσθητο, απαλό πλάσμα. Κοιτάξτε την στα μάτια: πόση απορία, ανυπομονησία, απόγνωση και αναζήτηση και οδυνηρή απογοήτευση! Κι όλα ίδια, μ' αυτά για τα οποία παραπονιέστε κι εσείς... Δεν σας τα λέω όλα τούτα, για να σας πω την κακόγουστη παρηγοριά, ότι επειδή πάσχουν κι άλλοι γι' αυτά, εσείς θα πρέπει να ξεχάσετε τον πόνο σας. Γνωρίζω ότι για κάθε άνθρωπο, για κάθε πλάσμα η ίδια του η ζωή είναι το μόνο και το μοναδικό αγαθό που έχει και με το παραμικρό απρόσεκτο τσαλαπάτημα, έστω και μιας μυγούλας, γκρεμίζεται κάθε φορά ολόκληρος ο κόσμος. Για το νεκρό ματάκι αυτής της μυγούλας έχουν σχεδόν όλα τελειώσει, όταν η συντέλεια του κόσμου καταστρέφει πια κάθε ζωή. Όχι, σας λέω για τις άλλες γυναί-

κες, ακριβώς για να μην παραμελήσετε και αδιαφορήσετε για τον πόνο σας, για να μην καταλάβετε εσείς η ίδια λάθος τον εαυτό σας και παραμορφώσετε έτσι μπροστά στα μάτια σας την ίδια την εικόνα του εαυτού σας. Ω! πόσο σας καταλαβαίνω όταν κάθε μελωδία, κάθε λουλούδι, κάθε ανοιξιάτικη μέρα και κάθε πανσέληνος διεγείρουν μέσα σας μια επιθυμία και μια λαχτάρα για ό,τι πιο όμορφο έχει να προσφέρει αυτός ο κόσμος. Και καταλαβαίνω πολύ καλά ότι είσαστε ερωτευμένη με την αγάπη! Για μένα ήταν (ή είναι;...) πάντα η αγάπη καθ' εαυτή σημαντικότερη και ιερότερη απ' το αντικείμενο που την προκαλούσε. Κι αυτό γιατί επιτρέπει να βλέπεις τον κόσμο σαν ένα λαμπερό παραμύθι, γιατί ανυψώνει και τα πιο συνηθισμένα και απλά πράγματα κάνοντάς τα εξαιρετικά και γιατί σου δίνει τη δυνατότητα να ζεις μέσα στη μέθη και την έκσταση... Αλλά μικρή μου Σονίτσκα, εσείς δεν είστε σαν την Λουίζε και την Μάρτα στα όρια της ζωής. Είσαστε νέα και όμορφη, και πρέπει ακόμη να ζήσετε πολλά. Πρέπει μόνο ν' αντέξετε αυτά τα ολέθρια χρόνια, αλλά μετά πρέπει πολλά ν' αλλάξουν – ούτως ή άλλως. Δεν επιτρέπεται και δεν πρέπει να κλείσετε το λογαριασμό σας με τη ζωή, είναι γελοίο. Θα ήθελα να σας βυθίσω μέσα σε κάθε μέθη της ευτυχίας της ζωής και θα υπερασπιστώ με κάθε μέσο αυτό σας το δικαίωμα.

Κάνετε λάθος αν νομίζετε ότι είμαι προκαταβολικά αντίθετη στους μοντέρνους ποιητές. Πριν 15 χρόνια περίπου διάβασα με ενθουσιασμό τον Νταίμελ – κάποιο δικό του κομμάτι πρόζας – στο νεκρικό κρεβάτι μιας αγαπημένης γυναίκας – έχω μόνο μια σκοτεινή ανάμνηση – μ' είχε εντυπωσιάσει. Ξέρω ακόμη και τώρα απ' έξω τον «Φαντάζους» του Άρνο Χολτς. Η «Άνοιξη» του Γιόχαν Σλαφ (ποίηση σε μορφή πρόζας) μ' είχε τότε γοητεύσει και συγκλονίσει. Μετά ξέφυγα απ' όλα αυτά και επέστρεψα πάλι στον Γκαίτε και τον Μέρικε. Τον Χόφμανσταλ, δεν τον καταλαβαίνω, καλώς ή κακώς δεν καταλαβαίνω τίποτα. Το Τζωρτζ δεν τον γνωρίζω. Είναι αλήθεια: Φοβόμουνα λιγάκι σ' όλους αυτούς την δεξιότεχνη, ολοκληρωμένη κατοχή της φόρμας, του ποιητικού εκφραστικού μέσου και την έλλειψη μιας μεγάλης, πολύτιμης κοσμοαντίληψης. Αυτή η διάσταση ηχεί τόσο κούφια στην ψυχή μου, έτσι ώστε η ωραία μορφή να φαίνεται πια γελοία. Αποδίδουν συνήθως θαυμάσια τις ψυχικές διαθέσεις. Οι ψυχικές διαθέσεις όμως μόνο δεν κάνουν τους ανθρώπους.

Σονίτσκα, είναι τόσο υπέροχα τα βράδια τώρα, όπως την άνοιξη. Στις 4 πάω κάτω στην αυλή, σκοτεινιάζει ήδη, μετά κοιτάζω τον απαίσιο περίγυρο, βυθισμένο στα γεμάτα μυστικά πέπλα του σκοταδιού, κι η ομορφιά μού ανταναλκλάται απ' το γλυκό μπλε λαμπύρισμα του ουρανού κι απ' το καθάριο, ασημένιο φεγγάρι που κολυμπάει πάνω του. Αυτή την ώρα πετάνε εκατοντάδες κοράκια σε ένα μεγάλο, άδειο σχηματισμό, μακριά προς τα χωράφια, προς το «κοιμητήριο δέντρο» όπου θα ξεκουραστούν τη νύχτα. Κινούνται με νωχελικά φτερουγίσματα κι ανταλλάσσουν περίεργες κραυγές – τελείως διαφορετικές απ' το διαπεραστικό «κρα» με το οποίο κυνηγάνε αχόρταγα τη λεία τους την ημέρα. Τώρα ηχεί απαλά και συνεσταλμένα μια βαθιά λαρυγγοφωνή, που μου δίνει την αίσθηση μιας μικρής μετάλλινης μπίλιας. Κι όταν, πολλά μαζί, ανταλάσσουν διαδοχικά αυτό το γαργαριστικό «κάου-κάου», μου φαίνεται σαν, παίζοντας, να πετούσαν τις μικρές μπίλιες το ένα στο άλλο, που αιωρούνται σαν σε ένα τόξο μεσ' τον αέρα. Είναι μια κουβεντούλα για τις εμπειρίες «της ημέρας, της ημέρας που υπήρξε σήμερα»... Μου φαίνονται τόσο σοβαρά και σπουδαία, έτσι όπως κάθε βράδυ ακολουθούν τις συνήθειες και τον προκαθορισμένο δρόμο τους, αισθάνομαι κάτι σαν σεβασμό γι' αυτά τα μεγάλα πουλιά, που τα παρακολουθώ με υψωμένο κεφάλι – μέχρι το τελευταίο. Κατόπιν πηγαινοέρχομαι πέρα-δώθε μεσ' στο σκοτάδι και βλέπω τους φυλακισμένους που κάνουν βιαστικά τη δουλιά τους στην αυλή, γλιστρούν σαν ακαθόριστες σκιές, κι εγώ

χαίρομαι που δεν με βλέπει κανένα μάτι – έτσι μόνη, έτσι ελεύθερη με τις ονειροπολήσεις και τις κλεφτές χαιρετούρες μου με το καραβάνι των κορακιών εκεί πάνω – αισθάνομαι τόσο όμορφα μεσ' στο γλυκό, λες ανοιξιάτικο, αεράκι. Μετά περνούν οι φυλακισμένοι με τις βαριές κατσαρόλες (βραδινή σούπα!) μέσα απ' την αυλή, πηγαίνοντας προς το σπίτι, δυο-δυο, σαν σε παρέλαση, δέκα ζευγάρια το ένα πίσω απ' το άλλο. Ακολουθώ τελευταία. Στην αυλή, στα πλυσταριά και τα μαγειρεία σβύνουν σιγά-σιγά τα φώτα, μπαίνω στο σπίτι κι οι πόρτες διπλοκλειδώνονται και αμπαρώνονται – η μέρα τέλειωσε. Αισθάνομαι τόσο ευχάριστα, παρ' όλο τον πόνο για τον Χανς. Ζω δηλαδή σ' ένα ονειρικό κόσμο, στον οποίο αυτός δεν έχει πεθάνει. Για μένα συνεχίζει να ζει και του χαμογελάω συχνά όταν τον σκέφτομαι.

Σονίτσκα, μικρή μου αγαπημένη, ζείστε ευτυχισμένη. Χαίρομαι τόσο για τον ερχομό σας. Γράψτε μου πάλι σύντομα – προς το παρόν επίσημα – γίνεται ακόμη – και μετά με κάθε ευκαιρία. Σας αγκαλιάζω.

Δική σας Ρόζα

Σονίτσκα, πουλάκι μου, χάρηκα τόσο με το γράμμα σας, ήθελα να σας απαντήσω αμέσως, είχα όμως πάρα πολύ δουλειά, στην οποία έπρεπε να είμαι πολύ συγκεντρωμένη, κι έτσι δεν μου επιτρεπόταν η πολυτέλεια. Ύστερα ήθελα να περιμένω καλύτερα κάποια ευκαιρία, γιατί είναι πολύ ομορφότερα να τα λέμε εντελώς μεταξύ μας, χωρίς διασύνες.

Σας σκεφτόμουνα κάθε μέρα στο διάβασμα των ειδήσεων απ' τη Ρωσία και διαπίστωσα μ' ανησυχία το πώς κλονίζεστε χωρίς λόγο με κάθε ανόητο τηλεγράφημα. Τα περισσότερα απ' αυτά που μας έρχονται τώρα από πέρα, είναι ειδήσεις των ταταρων, κι αυτό ισχύει διπλά για το νότο. Τα τηλεγραφικά πρακτορεία ενδιαφέρονται (εδώ όπως κι εκεί) μόνο για το πώς θα υπερβάλουν για το χάος όσο και για το πώς θα δίνουν τεράστιες διαστάσεις σε κάθε αβάσιμη φήμη. Μέχρι να ξεκαθαρίσουν τα πράγματα, δεν υπάρχει κανένας λόγος κι αιτία να είστε ανήσυχη, να τα σκέφτεστε όλα μαύρα προκαταβολικά. Γενικά φαίνονται τα πράγματα να εξελίσσονται εκεί τελείως αναίμακτα, σε κάθε περίπτωση δεν επιβεβαιώθηκαν όλες αυτές οι φήμες για τις «σφαγές». Είναι απλά ένας αδυσώπητος κομματικός αγώνας, που βέβαια μέσα απ' την οπτική των αστών ανταποκριτών εφημερίδων φαίνεται πάντα σαν μια ξεδιάντροπη τρέλα και κόλαση. Σ' ότι αφορά τώρα τα πογκρόμ των Εβραίων, όλες οι φήμες που μας έρχονται είναι τελείως ψεύτικες. Στη Ρωσία πέρασε πια, μια για πάντα, η εποχή των πογκρόμ. Η δύναμη των εργατών και του σοσιαλισμού είναι πολύ μεγάλη εκεί και δεν χρειάζεται τίποτα τέτιο. Η επανάσταση καθάρισε εκεί πέρα τόσο τον αέρα απ' τα μιάσματα κι απ' την μπόχα της αντίδρασης, έτσι ώστε ο

Κισινιόφ να είναι για πάντα πια παρελθόν. Πολύ περισσότερο, θα μπορούσα να φανταστώ τα πογκρόμ των Εβραίων στη Γερμανία... Επικρατεί σε κάθε περίπτωση η εδώ αρμόζουσα ατμόσφαιρα της χυδαιότητας, της δειλίας, της αντίδρασης και της βλακείας. Έτσι λοιπόν μπορείτε να είστε τελείως ήσυχη για τη νότια Ρωσία. Μιας και τα πράγματα οξύνθηκαν τόσο, μέσα απ' την πολύ σκληρή αντιπαράθεση της κυβέρνησης της Πετρούπολης και της Rada πρέπει επίσης να δοθεί πολύ σύντομα το ξεκαθάρισμα και η λύση, έτσι που να μπορεί κανείς να ελέγχει την κατάσταση. Από κάθε άποψη όμως δεν υπάρχει απολύτως κανένας λόγος και αιτία να σπαράζετε από φόβο και αγωνία για κάτι αδιευκρίνιστο ακόμα. Κρατηθείτε γενναία, μικρή μου κοπέλα. Ψηλά το κεφάλι, κρατηθείτε σταθερή και ήρεμη. Θ' αλλάξουν όλα προς το καλύτερο, μη σκέφτεστε πάντα αμέσως το χειρότερο!...
Ελπίζω μ' όλη μου την καρδιά ότι θα σας δω σύντομα, πάλι εδώ τον Γενάρη. Τώρα μου είπαν ότι η Ματίλντε Βουρμ θα ήθελε να έρθει το Γενάρη. Εμένα θα μου ήταν πολύ δύσκολο ν' απαρνηθώ την επίσκεψή σας το Γενάρη, αλλά δεν μπορώ φυσικά να το κανονίσω. Αν τους εξηγήσετε ότι δεν μπορείτε άλλη φορά εκτός απ' το Γενάρη, τότε ίσως τα καταφέρουμε. Ίσως μπορεί η Ματίλντε Βουρμ να έρθει το Φλεβάρη; Θα ήθελα πάντως οπωσδήποτε να ξέρω σύντομα πότε θα σας δω.
Τώρα είναι ήδη ένας χρόνος που ο Καρλ βρίσκεται στο Λούκαου. Το σκέφτηκα πολλές φορές αυτό, τούτο το μήνα. Κι ακριβώς πριν ένα χρόνο είσασταν εσείς μαζί μου στο Βρόνκε, και μου είχατε χαρίσει το ωραιότερο χριστουγεννιάτικο δέντρο... Φέτος φρόντισα να μου φέρουν ένα, αλλά μου έφεραν ένα τελείως φθαρμένο, με πεσμένα κλαριά – ούτε σύγκριση με το περσινό. Δεν ξέρω πώς να στερεώσω πάνω του τα οχτώ λαμπάκια που αγόρασα. Είναι τα τρίτα μου Χριστούγεννα στο κελί, αλλά μην το παίρνετε τραγικά. Είμαι ήρεμη και χαρούμενη, όπως πάντα.

Χτες ήμουν μέχρι αργά ξύπνια – δεν μπορώ πια να αποκοιμηθώ πριν τη μία. Πρέπει όμως να είμαι στο κρεβάτι απ' τις δέκα για να σβήνουν τα φώτα – μετά ονειρεύομαι διάφορα στο σκοτάδι. Χτες σκεφτόμουν λοιπόν: τι παράξενο αλήθεια, που ζω συνέχεια μέσα σε μια χαρούμενη μέθη – χωρίς κάποιον ιδιαίτερο λόγο. Έτσι είμαι εδώ, για παράδειγμα, ξαπλωμένη πάνω στο σαν πέτρα σκληρό στρώμα του σκοτεινού δωματίου. Γύρω μου βασιλεύει η συνηθισμένη νεκρική ησυχία, έχει την αίσθηση κανείς πως είναι μεσ' τον τάφο. Απ' το παράθυρο περνάει ένα φωτάκι και σχηματίζει πάνω στο ταβάνι την αντανάκλαση του φαναριού, που βρίσκεται μπρος στη φυλακή και καίει όλη τη νύχτα. Πού και πού ακούς έτσι τελείως μουντά το μακρινό βουητό κάποιου τρένου που περνάει ή πάλι εδώ κοντά τον ξερόβηχα των σκοπών, που κάνουν μερικά αργά βήματα με τις βαριές μπότες τους για να ξεμουδιάσουν τα πιασμένα πόδια τους. Η άμμος τρίζει χωρίς ελπίδα κάτω απ' αυτά τα βήματα, αφήνοντας έτσι να ηχήσει όλη αυτή η μονοτονία και το αδιέξοδο της ύπαρξης, μέσα στην υγρή και σκοτεινή νύχτα. Έτσι είμαι ξαπλωμένη εδώ αμίλητη, μόνη, τυλιγμένη μέσα σ' αυτά τα πολύμορφα μαύρα πέπλα του σκοταδιού, της πλήξης, της σκλαβιάς, του χειμώνα – κι όμως ταυτόχρονα η καρδιά μου πάλλεται από μια ακατανόητη, άγνωστη εσωτερική χαρά, σαν να περπατούσα κάτω απ' τον αστραφτερό ήλιο μέσα σ' ένα ανθισμένο αγρό. Και χαμογελούσα στη ζωή μέσα στο σκοτάδι, λες κι ήξερα κάποιο μαγικό μυστικό που τιμωρεί όλα τα κακά και λυπηρά ψέμματα και τα μετατρέπει σε μια ανείπωτη χαρά κι ευτυχία. Και ταυτόχρονα αναζητάω κι εγώ η ίδια κάποιο λόγο γι' αυτή την ευτυχία, δεν βρίσκω κανέναν και πρέπει πάλι να χαμογελάσω – με μένα την ίδια. Πιστεύω ότι το μυστικό δεν είναι άλλο απ' την ίδια τη ζωή. Το βαθύ σκοτάδι της νύχτας είναι τόσο όμορφο και απαλό, σαν βελούδο, αρκεί να ξέρει κανείς να το κοιτάξει σωστά. Ακόμη και σ' αυτό το τρίξιμο της υγρής άμμου κάτω απ' τα

αργά, βαριά βήματα των σκοπών ακούγεται λες ένα μικρό, ωραίο τραγούδι της ζωής – αρκεί να ξέρει κανείς να τ' ακούσει σωστά. Τέτιες στιγμές σκέφτομαι εσάς και θα ήθελα τόσο πολύ να σας μεταδώσω αυτό το μαγικό κλειδί για να μπορείτε παντού και πάντα να αισθάνεστε την ομορφιά και τη χαρά της ζωής, για να μπορείτε και σεις να ζείτε στη μέθη, λες και περπατάτε πάνω σ' ένα πολύχρωμο αγρό. Ούτε που το σκέφτομαι βέβαια, να σας φορτώσω με κουβέντες για τους ασκητές και με ευφάνταστες χαρές. Σας εκμυστηρεύομαι όλες τις υπαρκτές πλευρές της χαράς, αυτές που εύχεστε για τον εαυτό σας. Θέλω μόνο να σας μεταφέρω την αστείρευτη εσωτερική μου ευφορία, για να είμαι ήσυχη για σας ότι θα βαδίζετε στη ζωή μ' ένα αστροκεντημένο πανωφόρι που θα σας προστατεύει απ' όλα τα μικρά, τα τετριμμένα και αγχώδη.
Φτιάξτε ένα ωραίο μπουκέτο από μαύρες και ροζ-βιολετί ρώγες απ' το πάρκο του Στέγκλιτζ. Οι μαύρες ρώγες μπορεί να είναι ή από κουφοξυλιά – οι ρώγες της κρέμονται σε βαριά πυκνά τσαμπιά ανάμεσα σε μεγάλα φτερόμορφα πλατύφυλλα, σίγουρα τις ξέρετε – ή, πιθανότερα, από αγριομυρτιά: λεπτές, κομψές, κατακόρυφες φούντες με ρώγες και λεπτά, μακρόστενα πράσινα φυλλαράκια. Ροζ-βιολετί ρώγες κρυμμένες κάτω από μικρά φύλλα μπορεί να είναι της χαμομουσμουλιάς· αυτές είναι βέβαια κόκκινες, αλλά αυτή την εποχή, ήδη λίγο παραγινωμένες και σάπιες, εμφανίζονται συχνά σαν βιολετοκόκκινες· τα φυλλαράκια μοιάζουν μ' εκείνα της μυρτιάς· μικρά, μυτερά στην άκρη, βαθυπράσινα, λεία σαν δέρμα από πάνω, κι άγρια από κάτω.

Σονίτσκα, ξέρετε το «μοιραίο σταυροδρόμι» του Πλάτεν; Θα μπορούσατε να μου το στείλετε ή να μου το φέρετε; Ο Καρλ ανάφερε κάποια φορά, ότι το διάβασε στο σπίτι. Τα ποιήματα του Γζωρτζ είναι όμορφα. Τώρα ξέρω από πού είναι ο ήχος: «Και κάτω απ' το θρόισμα του κοκκινωπού

σταριού...»[1], που συνήθως απαγγέλλατε όταν κάναμε βόλτα στα χωράφια. Μπορείτε, όποτε βρείτε την ευκαιρία, να μου αντιγράψετε τον «Νέο Αμάντις»[2]; Το αγαπώ τόσο πολύ αυτό το ποίημα – φυσικά χάρη στο τραγούδι του Ούγκο Βολφ – και δεν το έχω εδώ. Συνεχίζετε να διαβάζετε το «Θρύλο του Λέσινγκ»; Εγώ ξανάπιασα την «Ιστορία του υλισμού» του Λάνγκε, που κάθε φορά με παροτρύνει και με ξανανιώνει. Θα ήθελα τόσο πολύ να τη διαβάσετε και σεις κάποτε.
Ω, Σονίτσκα, έζησα εδώ ένα πολύ δυνατό πόνο. Στην αυλή που πηγαίνω περίπατο έρχονται συχνά στρατιωτικά κάρα γεμάτα με σάκους ή παλιά στρατιωτικά σακάκια και πουκάμισα, συχνά με κηλίδες αίματος..., αδειάζονται εδώ πέρα, μοιράζονται στα κελιά, μαντάρονται και μετά φορτώνονται πάλι και μεταφέρονται στο στρατό. Πρόσφατα ήρθε πάλι ένα κάρο, ζεμένο αντί σ' άλογα σε βουβάλια. Είδα για πρώτη φορά τα ζώα από κοντά. Έχουν δυνατότερη και μεγαλύτερη κορμοστασιά απ' τα δικά μας μοσχάρια, με επίπεδα κεφάλια και επίπεδα κυρτωμένα κέρατα, μοιάζουν δηλαδή με τα κεφάλια των προβάτων μας, τελείως μαύρα, με μεγάλα, χαριτωμένα μαύρα μάτια. Είναι απ' τη Ρουμανία, είναι πολεμικά λάφυρα... Οι φαντάροι που οδηγούσαν το κάρο διηγιόντουσαν ότι ήταν πολύ δύσκολο να πιάσουν αυτά τα άγρια ζώα, κι ακόμη δυσκολότερο, μιας κι ήταν συνηθισμένα στην ελευθερία, να τα χρησιμοποιήσουν για τη μεταφορά φορτίων. Τα έδερναν αλύπητα, μέχρι να μάθουν να αντιλαμβάνονται ότι είχαν χάσει τον πόλεμο κι ότι γι' αυτά ίσχυε η φράση «vae victis»[3]... Μόνο στο Μπρεσλάου έχουν περίπου εκατό απ' αυτά. Κι εκεί παίρνουν, αυτά που ήταν συνηθισμένα στα πλούσια χωρά-

1. «Το έβδομο δαχτυλίδι, και τώρα άσε με να φωνάξω» του Στέφαν Γζωρτζ.
2. Κωμικό επικό τραγούδι του Κριστόφ Μάρτιν Βίλαντ.
3. Λατ. «ουαί τοις ηττημένοις»

φια της Ρουμανίας, απαίσια και λιγοστή τροφή. Τα εκμεταλλεύονται αλύπητα βάζοντάς τα να τραβάνε κάθε λογής κάρα, κι έτσι πεθαίνουν πολύ γρήγορα. Πριν λίγες μέρες λοιπόν ήρθε ένα κάρο με σακιά. Το είχαν τόσο πολύ στιβαγμένο που τα βόδια δεν μπορούσαν να το περάσουν απ' το κατώφλι της πύλης. Ο φαντάρος που ήταν μαζί, ένας βίαιος τύπος, άρχισε να τα χτυπάει με το χοντρό άκρο του βούρδουλα κατά τέτιο τρόπο, που η επιστάτισσα του 'βαλε τις φωνές, ρωτώντας τον αν έχει έστω και λίγο συμπόνια γι' αυτά τα ζώα! «Ούτε εμάς τους ανθρώπους δεν μας συμπονάει κανείς!» απάντησε αυτός μ' ένα θυμωμένο χαμόγελο και συνέχισε να τα χτυπάει ακόμη πιο βίαια τώρα... Τα ζώα το τράβηξαν τελικά και πέρασαν το κατώφλι αλλά ένα μάτωνε... Σονίτσκα, το δέρμα του βούβαλου είναι απίστευτα χοντρό και σκληρό, κι όμως είχε σκιστεί. Τα ζώα ήταν τελείως άλαλα και ξεθεωμένα όταν τα ξεφόρτωσαν, κι ένα, αυτό που είχε ματώσει, κοιτούσε γύρω του, με μια έκφραση στο μαύρο πρόσωπο και στα γλυκά μάτια του, σαν ένα κλαμένο παιδί. Ήταν αυτή ακριβώς η έκφραση ενός παιδιού που τιμωρήθηκε σκληρά και δεν ξέρει το γιατί, για ποιό λόγο, δεν ξέρει τι πρέπει να κάνει για να γλυτώσει απ' αυτά τα βάσανα και την ωμή βία... Στεκόμουνα μπρος του και το ζώο με κοίταζε, έτρεξαν τα δάκρυά μου – ήταν τα δικά του δάκρυα. Ούτε για τον καλύτερο φίλο δεν μπορεί κανείς να σπαρταράει με τέτοιο πόνο, όπως σπαρταρούσα εγώ μεσ' στην αδυναμία μου γι' αυτό το άλαλο πονεμένο πλάσμα. Πόσο μακριά, πόσο απλησίαστα χαμένες είναι οι όμορφες, ελεύθερες καταπράσινες πεδιάδες της Ρουμανίας! Πόσο διαφορετικά ήταν τα όμορφα κελαϊδίσματα των πουλιών που άκουγε κανείς ή το μελωδικό σφύριγμα των βοσκών. Κι εδώ αυτή η ξένη, φρικτή πόλη, ο σκοτεινός στάβλος, το απαίσιο μουχλιασμένο σανό ανακατεμένο με σάπιο άχυρο, οι ξένοι φοβεροί άνθρωποι και τα χτυπήματα, το αίμα, που κυλάει απ' τη φρέσκια πληγή... Ω, φτωχέ μου βούβαλε, φτωχούλη

μου, αγαπημένε αδερφέ, στεκόμαστε κι οι δυο εδώ έτσι αδύναμοι και άφωνοι κι είμαστε ενωμένοι στον πόνο, στην αδυναμία, στην νοσταλγία. – Στο μεταξύ, οι φυλακισμένοι έτρεχαν πέρα-δώθε, άδειαζαν τα βαριά σακιά απ' το κάρο και τα κουβαλούσαν στο σπίτι. Ο φαντάρος όμως έβαλε και τα δυο χέρια στις τσέπες του παντελονιού, περπατούσε με μεγάλα βήματα εδώ κι εκεί στην αυλή, χαμογελούσε και σιγοσφύριζε ένα τραγούδι της μόδας. Κι ολόκληρος ο απίθανος πόλεμος περνούσε από μπροστά μου. Γράψτε γρήγορα, σας αγκαλιάζω Σονίτσκα.

Δική σας Ρόζα

Σονίτσκα, πολυαγαπημένη, να είστε παρ' όλα αυτά ήρεμη και χαρούμενη. Έτσι είναι η ζωή, κι έτσι πρέπει να την παίρνει κανείς, γενναία, άφοβα και χαμογελαστά – παρ' όλα αυτά. Ευτυχισμένα Χριστούγεννα!

Ρόζα

Μπρεσλάου 14 Γενάρη 1918

Αγαπημένη μου Σονίτσκα, πάει πολύς καιρός που δεν σας έχω γράψει! Μου φαίνεται σαν να έχουν περάσει μήνες. Κι ακόμη σήμερα ούτε καν ξέρω αν είστε ακόμη στο Βερολίνο. Θέλω όμως να ελπίζω, ότι αυτές οι γραμμές θα φτάσουν εγκαίρως στα γενέθλιά σας. Παρακάλεσα την Ματίλντε Γ[ιακομπ], να σας στείλει μια ανθοδέσμη με ορχιδέες εκ μέρους μου, τώρα όμως κείτεται η έρμη στο νοσοκομείο και δεν νομίζω ότι θα μπορέσει να εκτελέσει την επιθυμία μου. Παρ' όλα αυτά όμως, γνωρίζετε ότι η σκέψη κι ολόκληρη η καρδιά μου βρίσκεται στο πλάι σας, κι ότι θα ήθελα να σας γεμίσω με λουλούδια στα γενέθλιά σας: με ροζ ορχιδέες, με λευκές ίριδες και με μοσχοβολιστούς υάκινθους, μ' οτιδήποτε μπορεί να βρει κανείς σ' αυτόν τον κόσμο. Ίσως μου επιτραπεί τουλάχιστον τον επόμενο χρόνο να σας φέρω η ίδια τα λουλούδια αυτή τη μέρα και να κάνουμε μαζί ένα περίπατο στο βοτανικό κήπο και στα χωράφια. Τι όμορφο που θα ήταν! Σήμερα έχουμε εδώ 0 βαθμούς. Ταυτόχρονα όμως πλανιέται στον αέρα μια τόσο γλυκιά, δροσιστική ανοιξιάτικη αύρα και ψηλά ανάμεσα στα παχιά κάτασπρα σύννεφα λούζεται ένας καταγάλανος ουρανός, τερετίζουν πανευτυχή τα σπουργίτια, τόσο που θα σκεφτόταν κανείς ότι είναι τέλη Μάρτη. Χαίρομαι τόσο πολύ για την άνοιξη. Το μόνο πράγμα που δεν το χορταίνει ποτέ κανείς, είναι αυτό που περισσότερο γνωρίζουμε, να εκτιμάμε και να αγαπάμε. Το ξέρετε Σονίτσκα, ότι η αρχή της άνοιξης για τον οργανικό κόσμο, που σημαίνει το ξύπνημα για ζωή, αρχίζει τώρα, αρχές Γενάρη, χωρίς να περιμένει την άνοιξη του ημερολογίου. Αν και κατά το ημερολόγιο αρχίζει τώρα μόλις ο χειμώνας, βρισκόμαστε στη μεγαλύτερη αστρονομική προσέγγιση με τον ήλιο κι αυτό έχει μια τόσο μυστηριώδη επίδραση πάνω σε κάθε τι ζωντανό, που ακόμη και στο βόρειο ημισφαίριο που είναι σκεπασμένο με χιόνι, ξυπνάει στις αρχές του Γενάρη, σαν αγγιγμένος απ' το μαγικό ραβδί, ο κόσμος των φυτών και των ζώων. Τα μπουμπούκια κάνουν τώρα την εμφάνισή τους, πολλά ζώα ξεκινάνε τώρα τον κύκλο της αναπαραγωγής τους. Πρόσφατα διάβασα την παρατήρηση του Φρανσέ, ότι οι πιο μεγαλειώδεις επιστημονικές και λογοτεχνικές παραγωγές επιφανών ανδρών γίνονται ακριβώς στους μήνες Γενάρη-Φλεβάρη. Έτσι λοιπόν η αλλαγή του ήλιου μετά τα Χριστούγεννα πρέπει ν' αποτελεί μια σημαντική στιγμή και για την ανθρώπινη ζωή, προκαλώντας μια νέα συρροή όλων των ζωικών δυνάμεων. Το ίδιο και σεις Σονίτσκα, είσαστε σαν ένα πρώιμο λουλουδάκι, που ξεπετάχτηκε μεσ' το παγερό καταχείμωνο και γι' αυτό σ' ολόκληρη τη ζωή του ξεπαγιάζει λιγάκι, δεν αισθάνεται σαν στο σπίτι του σ' αυτή τη ζωή και χρειάζεται την απαλή φροντίδα του θερμοκηπίου. Χάρηκα πάρα πολύ τα Χριστούγεννα για τον Ροντέν[1] σας και θα σας είχα ευχαριστήσει αμέσως, αν δεν μου είχε πει η Ματίλντε ότι βρίσκεστε στη Φραγκφούρτη. Αυτό που με συγκίνησε βαθύτατα είναι η αγάπη του Ροντέν για τη φύση κι η εκτίμησή του για κάθε λουλουδάκι του αγρού. Πρέπει να ήταν ένας εξαίρετος άνθρωπος: ανοιχτός, φυσικός, ξεχειλισμένος από εσωτερική θέρμη και πνευματικότητα. Μου θυμίζει πάρα πολύ τον Ζωρές. Σας αρέσει ο Μπρόοντ Κόορενς[2]; Τον έχετε ήδη γνωρίσει; Με συνεπήρε πολύ αυτό το διήγημα, κι ιδίως οι περιγραφές της φύσης που είναι γεμάτες από ύψιστη ποιητική δύναμη. Στον Μροόντ Κόορενς φαίνεται προφανώς, όπως επίσης και στον Ντε Κοστέ ότι πάνω απ' τη «χώρα της Φλάνδρας» ο ήλιος ανατέλει και

1. «Οι καθεδρικοί ναοί της Γαλλίας» του Αυγούστου Ροντέν. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ αναφέρεται πιθανά εδώ, ιδιαίτερα στο κεφάλαιο «Η φύση στη Γαλλία».

2. «Το κόκκινο αίμα των Φλαμανδών» του Πιέρ Μπρόοντ Κόορενς.

δύει πολύ πιο όμορφα απ' ότι στην υπόλοιπη γη. Νομίζω ότι όλοι οι Φλαμανδοί είναι μ' ένα ιδιαίτερο τρόπο ερωτευμένοι με τη μικρή τους χώρα, δεν την περιγράφουν σαν ένα κομμάτι όμορφης γης, αλλά σαν μια απαστράπτουσα νεαρή νύφη. Ακόμη και στο μελαγχολικό-τραγικό τέλος βρίσκω μια συγγένεια στα χρώματα μ' αυτά των μεγαλειωδών εικόνων στο Τιλ Ουλενσπίγκελ[1], για παράδειγμα με την καταστροφή του δημόσιου σπιτιού. Δεν νομίζετε κι εσείς, ότι τα χρώματα αυτών των βιβλίων θυμίζουν πολύ τον Ρέμπραντ: το σκοτεινό όλων των εικόνων, αναμεμιγμένο με μια σπινθηροβόλα χροιά από παλιό χρυσό, ο καταπληκτικός ρεαλισμός σ' όλες τις λεπτομέρειες και παρ' όλα αυτά η μετατόπιση των πάντων σε μια παραμυθένια περιοχή της φαντασίας.
Στην «ημερήσια εφημερίδα του Βερολίνου» διάβασα ότι στο Μουσείο Φρίντριχ υπάρχει ένας νέος μεγάλος Τιτσιάνο. Το επισκεφθήκατε ήδη; Πρέπει να παραδεχτώ ότι ο Τιτσιάνο δεν είναι στην πραγματικότητα φίλος μου. Μου φαίνεται πολύ φτιασιδωμένος και ψυχρός, πολύ βιρτουόζος – συγχωρέστε μου αν αυτό είναι ένα έγκλημα καθοσιώσεως, αλλά δεν μπορώ διαφορετικά απ' το να ακολουθήσω τα άμεσα αισθήματά μου. Παρ' όλα αυτά θα ήμουν ευτυχισμένη, αν μπορούσα να πάω τώρα στο Μουσείο Φρίντριχ, για να δω τον νέο επισκέπτη του. Μήπως είδατε και την κληρονομιά του Κάουφμαν για την οποία έγινε τόσος πολύ λόγος;
Τα διαβάσματά του είναι τώρα διάφορες παλιότερες μελέτες για τον Σαίξπηρ, απ' την δεκαετία του '60 και '70 όταν ακόμη υπήρχαν πολύ ζωηρές συζητήσεις στη Γερμανία γύρω απ' το θέμα Σαίξπηρ. Θα μπορούσατε να μου εξασφαλίσετε απ' την βασιλική βιβλιοθήκη ή απ' την βιβλιοθήκη της βουλής: Κλάιν: «Ιστορία του ιταλικού δράματος»[2];

1. «Η ιστορία του Ουλενσπίγκελ και του Λάμμε Γκούτζακ και οι ηρωικές και ένδοξες περιπέτειές τους» του Σαρλ ντε Κοστέ.
2. «Ιστορία του δράματος» του Ιούλιου Λέοπολντ Κλάιν.

Σακ: «Ιστορία της δραματικής λογοτεχνίας στην Ισπανία»[1], Γκερβίνους[2] και Ουλρίτσι[3] για τον Σαίξπηρ: Τι γνώμη έχετε εσείς για τον Σαίξπηρ; Γράψτε μου σύντομα!
Σας αγκαλιάζω και σας σφίγγω θερμά το χέρι. Να είστε ήρεμη και χαρούμενη, παρ' όλα αυτά! Αγαπημένη Σονίτσκα, στο επανιδείν!

Δική σας Ρόζα

Πότε θέλετε να έρθετε;!
Σονίτσκα μπορείτε να μου κάνετε μια χάρη: Στείλτε στην Ματίλντε Γιάκομπ εκ μέρους μου υάκινθους, των 5 μάρκων. Θα σας τα επιστρέψω, όταν θα είστε εδώ.

1. «Ιστορία της δραματικής λογοτεχνίας και Τέχνης στην Ισπανία» του Αδόλφου Φρίντριχ Γκρσφ φον Σακ.
2. «Σαίξπηρ του Γκέοργκ Γκότφριντ Γκερβίνους.
3. «Για την δραματική Τέχνη του Σαίξπηρ» και «Ιστορία του Σαίξπηρ και της ποίησής του» του Χέρμαν Ουλρίτσι.

Μπρεσλάου, 24 Μάρτη 1918

Αγαπημένη μου Σονίτσκα, πόσον καιρό έχω να σας γράψω και πόσο συχνά σας έφερα στο νου αυτό το διάστημα! Τα «γεγονότα» μου απομυζούν καμιά φορά κι αυτήν ακόμη τη διάθεση για γράψιμο... Πόσο θα 'θελα να είμασταν τώρα μαζί, να σιγοπερπατούσαμε στην εξοχή, να μπορούσαμε να κουβεντιάζουμε de omnibus rebus[1]· θα ήταν μια καλή πράξη, αλλά για κάτι τέτιο δεν υπάρχει καμιά ελπίδα προς το παρόν. Απορρίφθηκε η καταγγελία μου, με την λεπτομερειακή περιγραφή της κακής και αδιόρθωτης κατάστασής μου, όπως επίσης κι η αίτηση για μια τουλάχιστον μικρή έξοδο. Πρέπει λοιπόν μάλλον να περιμένω μέχρι να κατανικήσουμε όλο τον κόσμο.
Σονίτσκα, όταν δεν έχω καμιά σας είδηση για μεγάλο διάστημα, ζω με το αίσθημα ότι είσαστε μόνη εκεί πέρα, ανήσυχη, κακόκεφη κι απελπισμένη, στριφογυρνάτε πέρα-δώθε σαν ένα φύλλο που το ξεκόλλησε ο αέρας απ' το δέντρο, κι αυτό με λυπεί πολύ... Κοιτάξτε, τώρα αρχίζει πάλι η άνοιξη, οι μέρες γίνανε ήδη μεγάλες και φωτεινές, στην εξοχή υπήρχαν σίγουρα τόσα πολλά να δείτε και να ακούσετε! Να βγαίνετε πολύ απ' το σπίτι, ο ουρανός είναι τώρα τόσο ενδιαφέρων και πολύμορφος, με τα ανήσυχα σύννεφα που κυνηγιώνται, και το ακόμη γυμνό τοπίο των χωραφιών πρέπει να είναι πολύ όμορφο μέσα σ' αυτή την ποικιλομορφία του φωτός. Κοιτάξτε όλα αυτά και για μένα, μέχρι να χορτάσετε. Είναι το

1. Λατ. για όλα τα πράγματα.

μόνο πράγμα που δεν βαριέται ποτέ κανείς στη ζωή, μιας κι έχει πάντα αυτή την πρόκληση του νέου, και μένει στον καθένα πάντα πιστό. Πρέπει όμως επίσης να πάτε οπωσδήποτε για χάρη μου στο βοτανικό κήπο, για να μου δώσετε μια λεπτομερειακή αναφορά για κάτι. Συμβαίνει λοιπόν κάτι περίεργο αυτή την άνοιξη. Τα πουλιά ήρθαν όλα πολύ νωρίς, ένα μέχρι ενάμιση μήνα νωρίτερα απ' ότι συνηθίζουνε. Το αηδόνι ήταν ήδη απ' τις 10 Μάρτη εδώ, ο στραβολαίμης που 'ρχεται κατά τα τέλη Απρίλη χαμογελούσε ήδη απ' τις 15, ακόμη κι ο χρυσοκότσυφας που τον λένε «πουλί της πεντηκοστής» και δεν έρχεται ποτέ πριν το Μάη, κελαϊδάει ήδη εδώ και μια βδομάδα, απ' την ανατολή έως τη δύση! Τα ακούω όλα από μακριά απ' το οίκημα του φρενοκομείου. Δεν μπορώ να εξηγήσω αυτήν την παραπλανημένη επιστροφή στο σπίτι και θα ήθελα να ξέρω αν παρατηρείται το ίδιο και κάπου αλλού ή αν σχετίζεται μόνο με την επίδραση του εδώ φρενοκομείου. Πηγαίνετε λοιπόν στον Βοτανικό, Σονίτσκα, κατά το μεσημεράκι καλύτερα μιας ηλιόλουστης μέρας, και παρακολουθείστε τα όλα για να μου τα περιγράψετε. Αυτό είναι για μένα, μαζί με την έκβαση της σφαγής στην Καμπραί, το πιο σπουδαίο πράγμα πάνω στη γη, μια πραγματική υπόθεση της καρδιάς.
Τι όμορφες που είναι οι εικόνες που μου στείλατε! Για τον Ρέμπραντ δεν χρειάζεται βέβαια κουβέντα. Στο έργο του Τιτσιάνου με γοήτευσε περισσότερο τ' άλογο απ' τον καβαλλάρη, τόσο πολύ αληθινή βασιλική δύναμη και αριστοκρατικότητα εκφρασμένη σ' ένα ζώο, δεν πίστευα ότι ήταν δυνατό να υπάρξει. Αλλά το πιο ωραίο απ' όλα ήταν το γυναικείο πορτραίτο του Μπαρτολομέο ντα Βενέτσια (το οποίο ούτε καν ήξερα)! Τι μέθη στα χρώματα, τι λεπτότητα στη ζωγραφική, τι

απέραντη μαγεία στην έκφραση! Μου θύμισε μ' έναν απροσδιόριστο τρόπο τη Μόνα Λίζα. Μ' αυτές τις ζωγραφιές, μου φέρατε μέσα στο κελλί ολόκληρη την απεραντοσύνη της χαράς και του φωτός.
Το βιβλίο του Χαίνσεν[1] πρέπει φυσικά να το κρατήσετε. Με θλίβει το ότι δεν θα φτάσουν όλα τα βιβλία του στα χέρια μας. Ο Χανς θα τα είχε εμπιστευθεί σε σας, καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον.
Πήρατε τον Σαίξπηρ κάπως έγκαιρα; Τι γράφει ο Καρλ, πότε θα τον ξαναδείτε; Δώστε του χίλιους χαιρετισμούς από μένα και πείτε του εκ μέρους μου: ça ira – παρ' όλα αυτά. Να είστε φρέσκια και πρόσχαρη, χαρείτε και σεις για την άνοιξη. Την επόμενη άνοιξη θα την ζήσουμε μαζί. Σας αγκαλιάζω, πολυαγαπημένη μου. Χαρούμενο Πάσχα! Δώστε και στα παιδιά πολλούς χαιρετισμούς!

Δική σας Ρόζα

1. Χανς Τίφενμπαχ.

Μπρεσλάου, 2 Μάη 1918

Σονίτσκα, διάβασα τον «Καντίντ»[1] και την κόμησσα Ούλφελντ[2] και χάρηκα και για τα δυο. Ο «Καντίντ» ήταν σε μια τόσο εξαιρετική έκδοση που δεν το έλεγε η καρδιά μου να το κόψω, κι έτσι το διάβασα όπως ήταν· τα κατάφερα μια χαρά γιατί ήταν τσακισμένο στα μισά φύλλα. Αυτή η κακεντρεχής συγκέντρωση όλων των ανθρώπινων αθλιοτήτων θα μου είχε δημιουργήσει πιθανά πριν τον πόλεμο την εντύπωση μιας παραμορφωμένης εικόνας, αλλά τώρα μου φαίνεται τελείως ρεαλιστική... Στο τέλος πληροφορήθηκα εν τέλει από πού είναι αυτή η φράση: «Mais il faut cultiver notre jardin»[3], που κι εγώ η ίδια χρησιμοποιούσα κάπου-κάπου. Η κόμησσα Ούλφελντ είναι ένα ενδιαφέρον πολιτιστικό ντοκουμέντο, μια συμπλήρωση του Γκρίμμελσχάουζεν. Τι κάνετε; Απολαμβάνετε την εξαίσια άνοιξη;

1. «Καντίντ, ου l'optimisme» του Βολταίρου.
2. «Ανάμνηση λύπης: αυτά είναι τα απομνημονεύματα της Κόμησσας του Σλέσβιγκ-Χόλσταϊν Λεονόρα Χριστίνα συζύγου Ούλφελντ, απ' την φυλάκισή της στον μπλε πύργο των βασιλικών ανακτόρων στην Κοπεγχάγη 1663-1685». Επεξεργασμένο και επανεκδομένο απ' την Κλάρα Πρις. Λειψία 1911.
3. Γαλλικά – αλλά πρέπει να φροντίζουμε τον κήπο μας.

Μπρεσλάου, 12 Μάη 1918

Σονίτσκα, το γραμματάκι σας μου έδωσε τέτοια χαρά που θέλω να τ' απαντήσω αμέσως. Είδατε πόση απόλαυση και χαρά σας δίνει μια επίσκεψη στο βοτανικό κήπο! Γιατί δεν το χαίρεστε συχνότερα;! Και σας διαβεβαιώνω, παίρνω και γω ένα μέρος της χαράς, όταν μετά αμέσως μου περιγράφετε τις εντυπώσεις σας μ' ένα τρόπο τόσο ζεστό και γεμάτο χρώματα! Ναι, τα ξέρω τα θαυμάσια ρουμπινοκόκκινα ανθάκια των ανθισμένων πεύκων. Είναι τόσο απίθανα όμορφα, όπως άλλωστε κι όλα τ' άλλα δέντρα όταν είναι στην μεγάλη τους άνθιση, που κάθε φορά δεν πιστεύεις στα μάτια σου. Αυτά τα κόκκινα καλαθάκια είναι τα θηλυκά άνθη, απ' τα οποία γίνονται αργότερα τα μεγάλα, βαριά κουκουνάρια, που γυρίζουν και κρέμονται προς τα κάτω. Δίπλα τους υπάρχουν κάτι ανεπαίσθητα, απαλόχρυσα αρσενικά ανθάκια του πεύκου, απ' τα οποία διασκορπίζεται η χρυσή σκόνη. – Την «πεττόρια» δεν την γνωρίζω, μου λέτε ότι είναι ένα είδος ακακίας. Εννοείτε ότι έχει κι αυτή παρόμοια φτερωτά φυλλαράκια και ανθάκια σαν πεταλούδες όπως αυτή που λέμε «ακακία»; Γνωρίζετε πιθανά ότι το δέντρο που ονομάζουν συνήθως έτσι, δεν είναι ακακία, αλλά η ροβινία· μια πραγματική ακακία είναι, για παράδειγμα, η μιμόζα· αυτή έχει όμως χρυσοθειάφινα άνθη και ένα μαγευτικό άρωμα, αλλά δεν μπορώ να φανταστώ ότι φυτρώνει στην βερολινέζικη ύπαιθρο, μιας κι είναι ένα τροπικό φυτό. Στο Αγάτσιο της Κορσικής είδα, Δεκέμβρη μήνα, στο κέντρο της πόλης εξαίσιες ανθισμένες μιμόζες, πανύψηλα δέντρα...

Εδώ μπορώ δυστυχώς μόνο από μακριά να παρατηρώ το πρασίνισμα των δέντρων, κοιτώντας τις κορφές τους που ξεχωρίζουν πάνω απ' τον τοίχο. Προσπαθώ κάθε φορά ανάλογα με το παρουσιαστικό και τις αποχρώσεις να μαντέψω το είδος του δέντρου, κι όπως φαίνεται, συνήθως με επιτυχία. Πρόσφατα έφεραν εδώ στο σπίτι ένα σπασμένο κλαδί που βρήκαν και, λόγω της παράξενης εμφάνισής του, προκλήθηκε μια γενική αναστάτωση. Όλοι ρωτούσαν τι είναι αυτό. Ήταν μια φτελιά. Θυμάστε που σας τις έδειχνα στο δρόμο στο Σιντέντε, κατάμεστες απ' τα ευωδιαστά καλαθάκια τους με τα αχνά ροδοπράσινα φρούτα. Ήταν πάλι Μάης κι εσείς είσασταν τελείως γοητευμένη απ' αυτό το φανταστικό θέαμα. Εδώ μένουν άνθρωποι δεκαετίες ολόκληρες σ' αυτό τον δρόμο που είναι γεμάτος με φτελιές και δεν έχουν «παρατηρήσει» ακόμη πώς είναι αυτές όταν είναι ανθισμένες... Κι η ίδια άγνοια ισχύει γενικά και για τα ζώα. Οι περισσότεροι κάτοικοι των πόλεων είναι κατά βάση πραγματικά άξεστοι βάρβαροι...

Σε μένα αντίθετα, αυτή η εσωτερική συμβίωση με την οργανική φύση, παίρνει – en dépit de l'humanité[1] – σχεδόν αρρωστημένες μορφές, που βέβαια εξαρτάται άμεσα απ' την νευρική μου κατάσταση. Εκεί κάτω, ένα ζευγάρι λοφιοφόρων κορυδαλλών μεγαλώνει ένα μικρό του – τα υπόλοιπα τρία είναι ήδη πεθαμένα. Αυτό το μικρό μπορεί κι όλας να τρέχει πολύ καλά. Θα έχετε ίσως προσέξει, πόσο αστεία τρέχουν οι κορυδαλλοί, με μικρά σβέλτα βήματα, κάνει διάφορα ζικ-ζακ, όχι όπως ο σπουργίτης που χοροπηδάει με τα δυο του ποδαράκια – μπορεί ήδη να πετάξει καλά, δεν βρίσκει όμως ακόμη από μόνο του αρκετή τροφή: έντομα, κάμπιες κλπ. – ιδίως σ' αυτές τις κρύες μέρες. Έτσι κάνει την εμφάνισή

1. Γαλ. σε βάρος της ανθρωπότητας.

του αυτός κάθε βράδυ στο μέρος της αυλής που είναι μπροστά απ' το παράθυρό μου, βγάζοντας ένα δυνατό, παραπονιάρικο και διαπεραστικό κελάιδισμα. Μόλις τ' ακούν οι μεγαλύτεροι εμφανίζονται αμέσως και του δίνουν την σιγανή απάντησή τους μ' ένα αγωνιώδες και στοργικό «χιουντ-χιουντ» και μετά τρέχουν γρήγορα, ψάχνοντας απεγνωσμένα, για να βρουν κάτι φαγώσιμο μεσ' το σκοτάδι και το κρύο, κατόπιν έρχονται πάλι στον παραπονιάρη νεοσσό και του βάζουν αυτά που βρήκαν μέσα στο ράμφος. Αυτό επαναλαμβάνεται τώρα κάθε βράδυ στις 9.30 κι όταν αρχίζει αυτό το διαπεραστικό, παραπονιάρικο «κλάμα» κάτω απ' το παράθυρό μου, κι όταν βλέπω την αγωνία και την φροντίδα των δυο μικρών γονέων, με πιάνει στην κυριολεξία ένα μούδιασμα στην καρδιά.
Εδώ δεν μπορώ να κάνω τίποτα, γιατί οι κορυδαλλοί είναι πολύ δειλοί, κι όταν τους ρίξεις ψωμί πετάνε μακριά, αντίθετα απ' τα περιστέρια και τα σπουργίτια που μ' ακολουθούν σαν να είναι σκύλοι. Το λέω κι η ίδια στον εαυτό μου ότι είναι μάταιο, ότι είναι γελοίο, και δεν επιτρέπεται να κλαίω, γιατί δεν είμαι υπεύθυνη για όλους τους πεινασμένους κορυδαλλούς του κόσμου ούτε για όλα τα χτυπημένα βουβάλια – σαν αυτά που έρχονται καθημερινά στην αυλή φορτωμένα με τα τσουβάλια. Αυτό δεν βοηθάει σε τίποτα κι εγώ αρρωσταίνω κάθε φορά που βλέπω κι ακούω τέτοια. Κι όταν το αστεράκι, που συνεχίζει μέχρι να κουραστεί το συγκινητικό μουρμούρισμά του όλη την αγαπημένη μέρα κάπου εκεί κοντά, όταν για μερικές μέρες βουβαθεί, τότε χάνω πάλι την ηρεμία μου, σκέφτομαι ότι μπορεί να του έτυχε κάποιο κακό, και περιμένω με αγωνία ότι θα αρχίσει πάλι να κελαϊδάει τ' αστειάκια του, μιας και τότε ξέρω ότι όλα του πάνε μια χαρά. Έτσι υπάρχουν κάποια αόρατα, λεπτά νήματα που με συνδέουν προς όλες τις

μεριές από μέσα απ' το κελί μου με χιλιάδες μικρές και μεγάλες υπάρξεις και αντιδρώ σ' όλες μ' ανησυχία, πόνο, κατηγόρια για τον ίδιο μου τον εαυτό... Ανήκετε κι εσείς σ' όλα αυτά τα πουλάκια και τα πλάσματα, για τα οποία σπαρταράει από μακρυά το είναι μου. Αισθάνομαι, το πώς βασανίζεστε στη σκέψη ότι περνούν ανεπιστρεπτί τα χρόνια χωρίς να «ζούμε». Υπομονή όμως και θάρρος! Θα ζήσουμε ακόμη και θα βιώσουμε τις μεγάλες στιγμές. Τώρα βλέπουμε πρώτα απ' όλα πως βυθίζεται ένας ολόκληρος παλιός κόσμος – κάθε μέρα ένα κομμάτι, ένα νέο κομμάτι που γλυστράει, μια νέα γιγάντια κατακρύμνηση... Και το πιο αστείο απ' όλα είναι ότι οι περισσότεροι ούτε καν το παρατηρούν και το πιστεύουν, ότι περπατούν ακόμη πάνω σε στιβαρό έδαφος...
Σονίτσκα, εσείς ίσως θα μπορούσατε να βρείτε τον «Gil Blas» και τον «Κουτσό διάβολο»[1]; Δεν ξέρω καθόλου τον Λεσάζ και θέλω να διαβάσω κάτι δικό του εδώ και πολύ καιρό. Τον ξέρετε; Στην χειρότερη περίπτωση θα τον αγοράσω στην έκδοση του Ρεκλάμ. Σαν αγκαλιάζω εγκάρδια.

Δική σας Ρόζα

Ίσως έχει ο Πφέμφερτ τον «Φλάχζσχερ» του Στην Στρόιφελς, αυτός είναι πάλι κάποιος Φλαμανδός· το βιβλίο εκδόθηκε απ' τις εκδόσεις Ίνζελ, και λένε ότι είναι πολύ καλό.
Γράψτε μου σύντομα, πώς τα πάει ο Καρλ!

1. «Gil Blas de Santillane» και «Ο κουτσός διάβολος» του Αλαίν-Ρενέ Λεσάζ.

Μπρεσλάου, 18 Οχτώβρη 1918

Πολυαγαπημένη μου Σονίτσκα, σας έγραψα προχτές. Μέχρι σήμερα δεν έχω λάβει ακόμη καμμιά απάντηση στο τηλεγράφημά μου στον πρωθυπουργό του κράτους, ίσως να διαρκέσει ακόμη μερικές μέρες. Σε κάθε περίπτωση όμως υπάρχει κάτι σίγουρο: Η διάθεση είναι ήδη τέτοια που καθιστά ανώφελη μια επίσκεψη των φίλων μου που θα γίνει υπό επιτήρηση. Αντεξα τα πάντα πολύ υπομονετικά όλα αυτά τα χρόνια και θα ήμουν εξ ίσου υπομονετική, κάτω απ' άλλες συνθήκες, για άλλα τόσα χρόνια. Αφ' ότου όμως έγινε αυτή η γενική μετάπτωση στην κατάσταση, υπήρξε μια ρωγμή και στη δική μου ψυχολογία. Οι συζητήσεις υπό επιτήρηση, το ότι είναι αδύνατο να μιλήσω γι' αυτά που μ' ενδιαφέρουν πραγματικά, μου είναι ήδη τόσο κουραστικά που παραιτούμαι καλύτερα από κάθε επίσκεψη, μέχρις ότου να ξαναϊδωθούμε σαν ελεύθεροι άνθρωποι.

Δεν μπορεί άλλωστε να διαρκέσει για πολύ ακόμα. Όταν θα έχουν ελευθερωθεί ο Ντίτμαν και ο Κουρτ Άισνερ, δεν θα μπορούν να με κρατούν για πολύ ακόμη στη φυλακή, κι ο Καρλ θα είναι κι αυτός σύντομα ελεύθερος. Ας περιμένουμε λοιπόν καλύτερα για την συνάντησή μας στο Βερολίνο.

Μέχρι τότε χίλιους χαιρετισμούς.

Παντοτινά δική σας Ρόζα

1882

1888

1905

1906

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ μιλάει (Σοσιαλιστικό Συνέδριο 1907).

Ρόζα Λούξεμπουργκ και Κλάρα Τσέτκιν 1910.

Ο μιλιταρισμός στο εδώλιο του κατηγορουμένου.

Καρικατούρα απ' τον «Βάρε Γιάκομπ» για την δίκη της Φραγκφούρτης, 25 Ιούλη 1914.

Λόρε Άγκνες, Κλάρα Τσέτκιν, Ματίλντε Βουρμ.

Εικόνες χωρίς λόγια.

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ στη γυναικεία φυλακή στη Μπαρνιμστράσε του Βερολίνου.

Η Κλάρα Τσέτκιν στη φυλακή στην Καρλσρούη.

Επανάσταση του 1918 στο Βερολίνο (πλακάτ: αδέλφια μην πυροβολείτε).

Το πρώτο Ζήτω για τη Δημοκρατία

Νεκροί σπαρτακιστές. Βερολίνο, Γενάρης 1919.

B.Z. am Mittag

Nr. 7
Berliner Zeitung
43. Jahrgang

1 Uhr
Donnerstag,
16. Januar 1919

Liebknecht auf der Flucht erschossen
Rosa Luxemburg von der Menge getötet

Der Verlauf der Doppeltragödie.

Der verhängnisvolle Fluchtversuch.

Karl Liebknecht †.

Χρονολογικός Πίνακας

1871: Στις 5 Μάρτη γεννιέται στο Ζάμπετς της Πολωνίας η Ροζαλία Λούξεμπουργκ.
Γίνεται η πρώτη στον κόσμο προλεταριακή επανάσταση και εγκαθιδρύεται η Κομμούνα του Παρισιού.

1880: Η Ρόζα Λούξεμπουργκ φοιτάει στο 6' γυμνάσιο θηλέων της Βαρσοβίας.
Οργανώνεται σε παράνομη επαναστατική κίνηση και προσχωρεί στο κόμμα «Προλεταριάτο».

1887: Στις 14 Ιουνίου η Ρόζα Λούξεμπουργκ παίρνει το απολυτήριο του Γυμνασίου.
Στα εργοστάσια της Κρουπ στη Γερμανία δουλεύουν 14 χιλ. εργάτες.

1889: Φυγή της Ρόζας Λούξεμπουργκ απ' την Πολωνία στην Ελβετία.
Ίδρυση της Δεύτερης Σοσιαλιστικής Διεθνούς στο Παρίσι.

1890: Η Ρόζα Λούξεμπουργκ ξεκινάει τις σπουδές της στη Ζυρίχη.

1893: Δεν γίνεται αποδεκτή η υποψηφιότητα της Ρόζας Λούξεμπουργκ στο διεθνές σοσιαλιστικό εργατικό συνέδριο στη Ζυρίχη.
Συμμετοχή της σε όμιλο Πολωνών πρόσφυγων που συγκρότησε στη συνέχεια την επαναστατική τάση της πολωνικής σοσιαλδημοκρατίας.

1894: Πρώτο (παράνομο) συνέδριο της σοσιαλδημοκρατίας του βασίλειου της Πολωνίας στη Βαρσοβία.

1897: Την 1η Μάη η Ρόζα Λούξεμπουργκ ανακηρύσσεται δόκτωρας στο Δημόσιο Δίκαιο.

Θάνατος της μητέρας της.

1898: Γάμος με τον Γκούσταβ Λιούμπεκ.
Ίδρυση του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Ρωσίας.
Η Ρόζα Λούξεμπουργκ πηγαίνει στο Βερολίνο αρχισυντάκτρια της «εργατικής εφημερίδας του Σάξεν» στη Δρέσδη.
Συμμετοχή της στο Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα.
Κύριος αντίπαλος του οπορτουνιστή Μπερνστάιν, έγραψε τα άρθρα που αποτελούν το βιβλίο της «Σοσιαλιστική μεταρρύθμιση ή επανάσταση».

1900: Η Ρόζα Λούξεμπουργκ μετέχει στο διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο στο Παρίσι. Κάνει την εισήγηση για τη διεθνή δραστηριότητα της σοσιαλδημοκρατίας κατά του μιλιταρισμού και του πολέμου. Θάνατος του πατέρα της.
Πεθαίνει ο πατέρας του Καρλ Λίμπκνεχτ, Βίλχελμ Λίμπκνεχτ.

1903: Διαλύεται ο γάμος της Ρόζας Λούξεμπουργκ με τον Λιούμπεκ.
Ταξίδι «πολιτικής διαφώτισης» στην ανατολική επαρχία του «γερμανικού βασιλείου».
Το συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος Γερμανίας καταδικάζει το ρεβιζιονισμό.
Διάσπαση της ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας στο δεύτερο συνέδριο στις Βρυξέλλες και στο Λονδίνο σε Μπολσεβίκους (πλειοψηφία) και Μενσεβίκους (μειοψηφία).

1904: Η Ρόζα Λούξεμπουργκ καταδικάζεται με ποινή φυλάκισης στο Τσβίκαου λόγω «προσβολής της αυτού μεγαλειότητος». Ο Λένιν δημοσιεύει το « Ένα βήμα μπρος, δυο βήματα πίσω».
Σύγκληση της Β' Διεθνούς στο Άμστερνταμ.

1905: 29 Δεκέμβρη. Ταξίδι παράνομο στη Βαρσοβία. Επανάσταση στη Ρωσία. Ο Λένιν γράφει το «Δυο τακτικές της σοσιαλδημοκρατίας».

1906: Η Ρόζα Λ. υπό κράτηση στη Βαρσοβία. Αύγουστος: Ταξίδι στη Φιλλανδία. Εκεί έγραψε το βιβλίο «Η μαζική απεργία, το κόμμα και οι εργατικές ενώσεις».
Σεπτέμβρης: Συμμετοχή στο συνέδριο του Σοσιαλ. Κόμματος Γερμανίας (SPD) στο Μανχάιμ.
Η γερμανική αυτοκρατορία καταλαμβάνει αποικίες στην Αφρική και στη Νότια θάλασσα (Νέα Γουινέα και Σαμόα).

1907: 1 Οχτώβρη: Η Ρόζα ξεκινάει σαν καθηγήτρια στην κομματική σχολή του SPD. Ο Λένιν διαφεύγει απ' τη Ρωσία στο εξωτερικό. Συμμετοχή της Ρ. Λούξεμπουργκ στο 5ο συνέδριο του ΣΔΕΚΡ και στο συνέδριο της Β' Διεθνούς. Υποστηρίζει την λενινιστική θέση για τον πόλεμο.

1914: 20 Φλεβάρη: Η Ρόζα καταδικάζεται σε 1 χρόνο φυλάκισης στη Φραγκφούρτη.
Ιούλιος: Συμμετοχή στη συνεδρίαση του Γραφείου της Σοσιαλιστικής Διεθνούς στις Βρυξέλλες.
Ξεσπάει ο 1ος παγκόσμιος πόλεμος.
Δεκέμβρης: Η Ρόζα Λ. στο νοσοκομείο Αγκούστε - Βικτώρια στο Βερολίνο.

1915: 18 Φλεβάρη, η Ρόζα συλλαμβάνεται. Οι Γερμανοί καταλαμβάνουν τη δυτική Ρωσία.

1916: Η Ρόζα ελεύθερη απ' το Φλεβάρη ως τον Ιούλιο, κατόπιν σύλληψη για «λόγους ασφάλειας» πρώτα στη διοίκηση της αστυνομίας στο Βερολίνο και μετά στη γυναικεία φυλακή της Μπαρνιμστράσε. Απ' τον Οχτώβρη στο Φρούριο Βρόνκε, επαρχία Πότεν. Απ' τους ιδρυτές και ηγέτες του «Σπάρτακου». Δημοσιεύονται οι αντιπολεμικές προκηρύξεις του «Σπάρτακου». Εκδίδει με το ψευδώνυμο Γιούνιους τη μπροσούρα «Η κρίση της σοσιαλδημοκρατίας» - κριτική

ενάντια στον Κάουτσκι.

1917: Αστικοδημοκρατική επανάσταση του Φλεβάρη στη Ρωσία. Σχηματίζεται η πρώτη προσωρινή κυβέρνηση από τον Κερένσκι.
25 Οχτώβρη: Η μεγάλη σοσιαλιστική επανάσταση του Οχτώβρη.
27 Οχτώβρη: Δημιουργία της εργατοαγροτικής κυβέρνησης με πρόεδρο τον Λένιν.
Δημιουργία του USPD (Ενωση Σπαρτακιστών) στη Γερμανία. Η Ρόζα Λ. στη φυλακή του Μπρελάου, χειροτέρευση της στομαχικής πάθησης από την οποία υποφέρει.

1918: Μάρτης: Σύμφωνο του Μπρεστ - Λιτόβσκ μεταξύ Ρωσίας απ' τη μια και της Γερμανίας και των συμμάχων της απ' την άλλη.
Μάης: Αρχίζει ο εμφύλιος πόλεμος στο νεαρό σοβιετικό κράτος. Επανάσταση τον Νοέμβρη στη Γερμανία.
Παραίτηση του Κάιζερ.
9 Νοέμβρη: Απελευθέρωση της Ρόζας Λ.
Ταξίδι της Ρόζας Λ. στο Βερολίνο
Νοέμβρης/Δεκέμβρης: Η Ρόζα Λ. δουλεύει στη σύνταξη της «Ρότε Φάνε» (κόκκινη σημαία).
14 Δεκέμβρη: Πρόγραμμα της Ένωσης του Σπάρτακου.
15 Δεκέμβρη: Γενική συνέλευση του USPD
29-31 Δεκέμβρη: Συμμετοχή της Ρόζας Λ. στο ιδρυτικό συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας (KPD) όπου κάνει την εισήγηση για το πρόγραμμα του κόμματος.

1919: Αρχές Γενάρη: Διαδηλώσεις των εργατών του Βερολίνου μετά την καθαίρεση του διευθυντή της Αστυνομίας Αιχορν.
Η αντεπανάσταση οργανώνει πογκρόμ για τη σύλληψη της Ρόζας Λ.

15 Γενάρη: Βράδυ. σύλληψή της στο Βίλμεσντορφ του Βερολίνου. κακοποίησή της στο ξενοδοχείο «Εντεν». δολοφονία μαζί με τον Κ. Λίμπκνεχτ.
31 Μάη: Προσωρινή ταφή της Ρόζας Λ.
13 Ιουνίου: Ταφή στο Φρίντριχσφελντε του Βερολίνου.
Κύρια θεωρητικά έργα της ήταν: «Εισαγωγή στην Πολιτική Οικονομία» και «Η συσσώρευση του κεφαλαίου».